

Andrej KIRN*

EKOSOCIALIZEM KOT ALTERNATIVA**¹

Povzetek. Zgodovinska vloga kapitalizma se končuje. Alternativa je ekosocializem, ki je družbeno in ekološko nujen. Njegova dovršitev mora biti globalna, kar pa ne izključuje lokalnih, znotrajdržavnih in mednarodnih protestov, ki vodijo k globalnemu obratu od neoliberalnega kapitalizma k ekosocializmu. Pri različnih socializmih je vedno šlo za kritiko obstoječe družbe, idejo bolj pravične družbe in za načine ter sredstva, kako doseči te cilje. Z oktobrsko revolucijo se je ideja socializma premaknila na praktično raven. Stalinizem je naredil največ škode delavskemu gibanju. Z možnostjo družbene revolucije na ekonomsko in znanstveno-tehničnem razvitem Zahodu sta povezani doktrini revizionizma in reformizma. »Tretja pot« med socializmom in kapitalizmom ni socialnotržno gospodarstvo, ampak družbeni sistem ekosocializma, ki združuje lastnosti demokratičnega, humanega socializma in kapitalističnega socialnotržnega gospodarstva. Alternativne strukturne reforme ekosocializma bi bile: pluralnost lastnine, večinsko solastništvo zaposlenih, neposredna demokracija in zeleni preboj. Ekosocializem je tretja pot. Za uresničitev te poti je pomembno razmerje med družbenim protestnim gibanjem in politično stranko. Neoliberalni kapitalizem je razdiralen do družbe in narave. Ne upošteva načela previdnosti niti pri možnih ekoloških/okoljskih niti pri družbeno-ekonomskih posledicah.

Ključni pojmi: *alternativa, socializem, ekosocializem, stalinizem, reformizem, revizionizem, neoliberalizem, politične stranke, družbeno gibanje, obrat, EU, narava, zapoznena opozorila, načelo previdnosti, žvižgачi, kriza, izhod iz krize*

* Dr. Andrej Kirn, zaslužni profesor Univerze v Ljubljani.

** Izvirni znanstveni članek.

¹ Članek temelji na idejah, ki jih je avtor predstavil na predstavitvi knjige mag. Viktorja Žaklja Čas je za ekosocializem v Škofji Loki, dne 4. 12. 2013.

Uvod: Socializem in ekosocializem

Socialistične ideje v 19. stoletju so predstavljale alternativo kapitalizmu. Alternativa je bila celo stoletje zgolj na miselni, ne pa še na praktični ravni. Ta preskok se je zgodil z oktobrsko revolucijo. Tako socialistične ideje pred Marxom kot tudi Marxova vizija socialistične in komunistične družbe so vse do leta 1918 predstavljale zamišljanje drugačne družbe od obstoječe. Pri različnih socializmih je vedno šlo za tri stvari: 1. kritiko obstoječega družbenega reda, 2. idejo o boljši družbi in 3. zamisel o poti do nje (Hofmann, 1970: 23). Socialistična miselnost je dedič evropske razsvetljenske filozofije, njenega razumevanja človeka in napredka.

V Marx-Engelsovi doktrini materialističnega razumevanja zgodovine socializem dobi dve novi značilnosti: a) znanstvenost in b) značaj družbeno-političnega prehodnega obdobja na poti h komunizmu. Znanstvenost Marxovega socializma ni bila niti v njegovi prognostičnosti niti v klasični deterministični nujnosti, ampak v analitičnem raziskovanju kapitalistične družbe in zgodovinskih razmerjih med družbeno bitjo in zavestjo, produktivnimi silami in produkcijskimi odnosi. Odlika znanstvenosti ni pri vseh znanstvenih disciplinah v njeni predvidljivosti. To ne velja samo za družboslovne znanosti, ampak tudi za nekatere naravoslovne. Geofiziki na primer ne morejo časovno napovedati potresov, biologi ne, katere rastlinske in živalske vrste bodo izumrle. Imajo pa »rdeči seznam« o njihovi ogroženosti. Zaradi omejenosti prognostične moči pa ti dve disciplini nista neznanstveni. Prognostična moč naravoslovnih znanosti je omejena pri nelinearnih procesih. Medicina postopa strokovno, toda iz ugotovljene diagnoze ne sledi vselej zanesljiva prognoza.

Istovetenje znanstvenosti s prognostičnostjo je bilo Marxu tuje. Podrobno konstruiranje prihodnosti za Marxa ni bila značilnost znanstvenosti, ampak utopičnosti. Razlikovati je treba tri vrste prognoz: a) na osnovi zakona, b) kot ekstrapolacijo preteklosti in sedanjosti in c) na osnovi analize dejanskosti. Zanesljiv je samo prvi tip prognoze. V družboslovju imamo opravka s splošnostmi, ne pa z zakonitostmi naravoslovnega tipa. Pri naravoslovnih zakonitostih, pa še tu ne pri vseh, gre za neposredno povezavo med splošnostjo in konkretnim posamičnim dogodkom, zato je mogoča eksaktna prognoza posamičnega dogodka. V družboslovju pa takšna neposredna deterministična povezava med splošnim in konkretnim ne obstaja. Družbene razvojne in strukturne splošnosti se kažejo kot naravne zakonitosti. To seveda niso, so jim samo podobne. Znanstvenost socializma se je običajno razumela po vzoru znanstvenosti moderne fizikalne znanosti in njenega determinizma. Na teoretskofilozofski ravni postmoderna fizikalna znanost ne more odmisлити aktivnosti opazovalca (subjekta) pri raziskovanju objekta. Spoznavnoteoretsko ni več mogoče popolno razdvajanje subjekta

in objekta opazovanja. Postklasična fizikalna znanost je razkrila nevzdržnost spoznavnega nazora starega materializma. Načelo nedoločnosti v kvantni fiziki je vneslo novo razumevanje razmerja med subjektom in objektom v spoznavnem procesu. Razprave o ekonomski nujnosti propada kapitalizma so iz te nujnosti izključevale subjekt, ki je ozaveščen o možnosti in potrebi tega propada. Izključevale so politično organiziranega in ozaveščenega subjekta teh sprememb. Zavest o potrebi in nujnosti radikalnih družbenih sprememb je sestavina objektivne nujnosti in predstavlja razširjeno razumevanje družbene objektivnosti in nujnosti. V postmoderni naravoslovni znanosti teoretsko ni mogoče odmisлити dejavne vloge subjekta. Še toliko manj je to mogoče v družboslovju. Če bi bila ukinitve kapitalizma zgolj ekonomska nujnost, podobna nastopu sončnega in luninega mrka, potem ne bi bilo potrebno nobeno politično delovanje, nobena preobrazba razreda na sebi v razred za sebe.

Pri ozaveščanju potencialnih političnih akterjev o dejanskih razmerah in odnosih so in bodo veliko vlogo imeli kritični družboslovci in tisti del naravoslovne in tehniške inteligence, ki se še ni funkcionalno poistovetila in vključila v obstoječo kapitalistično družbo, njeno socialno tehnologijo in ideologijo. Družbenorazvojna, strukturna in družbenoekološka razmerja je mogoče razkriti le znanstveno in intelektualno, čeprav jih eksistenčno vsakodnevno doživlja in občuti milijone ljudi. Ko grozi nevarnost, da bomo hlapci na svoji zemlji, podrejeni domačemu ali tujemu kapitalu, je za ohranitev budnosti treba parafrizirati verze Otona Župančiča:

Veš, umetnik, znanstvenik,
raziskovalec, ekspert svoj dolg,
zakaj zavijaš se v molk,
al' pa integracijo krepiš
in se protestnikom smejiš?
Če zakričal boš dovolj močno,
te slišala večina bo ...

Skupek značilnosti znanosti, ki je spoznavno absolutizirala determiniranost in razdvojenost subjekta – objekta, je sestavina klasične paradigme znanosti, ki je ustrezala širši civilizacijski paradigmi. Ta pa je povezana z nastankom kapitalistične družbe, industrijsko revolucijo in antifevdalno francosko družbeno-politično revolucijo leta 1789. Nastal je nov miselno-vrednotni in družbeni svet, ki je dobil vzdevek moderna. Nekatere njene aspiracije in vrednote, kot so bratstvo, enakost, svoboda, se še niso dovršile in treba jih je ohraniti ter braniti. Tudi zato je sedanjo kritično refleksijo moderne bolj ustrezno imenovati »druga moderna«, ne pa postmoderna (Beck, 1999: 2). Vrednote moderne so imele antifevdalno ost, toda združljive niso niti

z bistvom kapitalizma niti z realnim socializmom nekdanjega Vzhodnega bloka. »Druga moderna« vključuje ekološko razsežnost in ima drugačen pogled na naravo, napredek in realnost nasploh. Tako utopični, »znanstveni« kot tudi praktični stalinistični, realni, samoupravni socializem je bil dedič moderne, ekosocializem pa je dedič »druge moderne«. Ekosocializem se bo lahko uresničeval le, če bo miselno in praktično presešel ter zanikal številne značilnosti dosedanjega socializma.

Ko je prišlo do socialistične revolucije v carski Rusiji, sta stopili v ospredje dve vprašanji: a) ali je mogoče graditi socializem v komaj nastajajoči industrijski družbi, ki jo od vseh strani obkroža kapitalizem, in če – kako; b) ali lahko pride oziroma mora priti do socialistične preobrazbe v ekonomsko-tehnično razvitem Zahodu z dolgo parlamentarno demokratično tradicijo. Odgovor na prvo vprašanje je bil pritrdilen, odgovor na drugo pa se je iskalo v reformizmu ali različnih teorijah o nujnosti zloma razvitega kapitalizma (Buharin, Stalin, Zinovjev, 1979; Caratan, Kalanj, Mikecin, 1981; Caratan, Kalanj, Mikecin, 1982; Caratan, Mikecin, 1979; Burger, 1982). Spoj tedanjega miselnega koncepta socializma, takratnih razmer in mednarodnega konteksta je socializem vodil v idejni in politični totalitarizem ter komandno plansko ekonomijo. Graditev socializma se je izrodila v stalinizem. Poskusi njegove preobrazbe v socializem s človeškim obrazom niso uspeli in ta neuspeh se je končal s prehodom v neinovativni, nepodjetniški, roparski, fevdalni kapitalizem. Ko je Kardelj leta 1948 pisal odgovor Stalinu oziroma Informbiroju, je najbrž že uvidel, da stalinizem ni socializem, »a če to ni, kaj je – tega tedaj še ni vedel« (Žakelj, 2013: 140).

Reformistična drža je opustila tri stvari: a) razredni boj, b) revolucijo in c) diktaturo proletariata (Hofmann, 1970: 173). Reformizem se je osredotočil na izboljšanje obstoječe družbe in opustil cilj njene radikalne preobrazbe. Reformizem se pogosto istoveti s t. i. revizionizmom, vendar neupravičeno. Reformizem je obstajal že pred Marxom. Utopični socialisti so videli vzvode družbenih sprememb v vzgoji, izobraževanju, morali in družbenem eksperimentu. Reformizem ni revizionizem, revizionizem pa je praviloma bil reformizem. Imamo dve usmeritvi: a) z Marxovo dediščino povezan revizionizem in b) od Marxovega mišljenja neodvisen reformizem (Kautsky, 1979; Kolakowsky, 1977, 1983, 1985; Marcuse, 1983; Prpić, 1981). Reformizem je povezan s procesom integracije (vključitve) levega opozicijskega, alternativnega mišljenja in delovanja v funkcionalno »izboljševanje« obstoječega sistema, ki pa se za večino v sedanjih razmerah neoliberalnega globalnega kapitalizma končuje s tekmo proti socialnemu dnu in uničevanjem ekoloških temeljev človeštva. Dandanes poteka proces integracije levih opozicijskih akterjev prek socialnih sporazumov in soglasij pri sprejemanju takšnih strukturnih reform, ki so v interesu nacionalnega in mednarodnega kapitala. Kapitalistični akterji ne pozabijo pohvaliti razumnega sodelovanja

levice, sindikatov in predstavnikov civilne družbe. Za sedanjo levico mora biti združljivo oboje: revolucija in reforma. Tudi v ekosocializmu bodo nujni reformna drža, reformna miselnost in gibanje. Ne diktatura proletariata, ampak resnična vladavina ljudstva (demokracija) mora zamenjati vladavino kapitala.

Reformizem in revizionizem 20. stoletja sta povezana: a) z ekonomsko-tehničnimi uspehi kapitalizma, ki so omogočili hkrati večje dobičke in večjo materialno blaginjo delavcev, b) z nastajanjem socialne države in c) s političnim vzponom delavskega gibanja, saj so nekatere delavske stranke postale izredno močne v parlamentu in je zanje glasoval velik del volilnega telesa. Integracija delavskega gibanja in politične levice v obstoječi sistem in njeno sodelovanje pri uveljavljanju neoliberalnega razvojnega modela je povezana z ideološko politično močjo desnice, družbeno-ekonomsko in politično krizo socializma ter njegovo preobrazbo v kapitalizem. Krčenje socialne države je tudi manifestacija ekoloških omejitev rasti ter odsotnost pogojev hkratnega večanja dobička in življenjskega standarda delavcev. Zmanjšanje socialnih in delavskih pravic naj bi zaustavilo ali vsaj ublažilo padanje dobičkov. »Veliko se govori o tem, da so brezposelni sami krivi za svoj položaj, ker so preleni ali pa hočejo preveč zaščite in previsoke plače. Nikoli se ne omenja deleža znotraj cene ali stroškov, ki gredo za dividende, rente in izplačila dobičkov in nagrad.« (Božič, 2014)

Ekosocializma ni brez neposredne ekonomske demokracije. Parlamentarna demokracija je njena nadgradnja in dopolnitev, ki je nujna zaradi družbene delitve dela. Ekosocializma tudi ni brez etičnosti, humanosti, vladavine prava, spoštovanja človekovih pravic, demokratičnosti, ustvarjalnega sodelovanja namesto neoliberalnega, socialdarwinističnega tekmovanja, ki v sedanjih razmerah za večino ljudi predstavlja tekmo proti dnu (race to the bottom) in uničevanje ekoloških temeljev človeštva. Ekosocializem bo tudi moral opustiti ovekovečenje trajne ekonomske rasti, tehničnega napredka in človekove vladavine ter nadzora narave. Z ekosocializmom ni združljiva vse obsežnejša in intenzivnejša denaturalizacija, ki je posledica tehnizacije in ekonomske rasti. Demokratična ekosocialistična in sploh vsaka leva usmeritev se bo izognila pastem radikalne družbene preobrazbe, če se bo zavedala vzrokov in miselnih ideoloških dogem ter zmot, ki so vodile v karikaturo socializma in njegovo končno regresijo v kapitalizem. Stalinizem je naredil ogromno škode delavskemu gibanju. Priskutil je socializem in je predstavljal odlično sredstvo za odvrčanje ljudi od kakršnekoli alternative, še zlasti od socialistične. Zaradi stalinizma in podrejene vloge komunističnih partij Moskvi so socialistične ideje izgubljale svojo privlačnost, zato jih je bilo toliko lažje moralno, politično in ideološko razvrednotiti. Vse bolj se je opuščal cilj radikalne spremembe družbe. Ne konflikt, ampak socialno partnerstvo med delom in kapitalom je postala prevladujoča usmeritev. Kapital

je pripisal sindikatom in levici vlogo stabilizirajočega dejavnika, ne pa rušitelja obstoječega družbenega reda. Ta dejavnik lahko kvečjemu kvari pravila igre, jih pa ne odpravlja. Argumenti proti stalinizmu so postali argumenti proti vsaki obliki planiranja in podružbljanja produkcijskih sredstev in socialistični družbi sploh (Abendroth, 1968: 181). K odbojnosti in razvrednotenju same besede socializem in njene kakršnekoli vsebine je največ prispeval stalinizem, kar je prišlo zelo prav ideologiji in politični strategiji kapitalizma. Nobeno zunanje ideološko razvrednotenje socializmu ni prizadejalo toliko škode, kot mu jo je stalinizem. Moči privlačnega zgleda prakse ne more izničiti nobena kritika, še najmanj pa tista, ki je ideološko interesno motivirana. Izrazi, kot so demokratični socializem, ekosocializem, izkoriščanje, ki so se pojavili v zadnjem času, govorijo o novi družbeni, politični, ekonomski stvarnosti in so zametek sprememb naše vrednotne in politične zavesti.

Ekosocializem in gibanja, ki se prizadevajo za trajni obstoj človeštva v naravi, morajo miselno in praktično delovati tako, da ne bi prišlo do tretje svetovne vojne, ki bi bila gotovo atomska in bi pomenila uničenje civilizacije. Kardelj je napisal knjigo Socializem in vojna v času, ko je obstajala nevarnost, da se hladna vojna med blokoma spremeni v vročo. Tudi ekosocializem je povezan z bojem za mir. Potrebovali bi temeljno delo Ekosocializem in vojna. Še nikdar niso človeštvu grozile tri katastrofe hkrati: 1) socialna, 2) ekološka in 3) svetovna atomska vojna. Edino upanje, da se preprečijo vse te možne katastrofe, je ekosocializem.

Trajna rast in narava

Naša civilizacija je vzpostavila nova razmerja z naravo. Različni kazalci kapitalističnega razvoja od njegovega začetka v 18. stoletju do danes imajo obliko eksponentne krivulje. Temeljna vsebina tega, čemur pravimo družbeno-tehnični napredek, je nastajanje narave za človeka. To je proces spreminjanja narave v okolje, ki je hkrati proces rastoče degradacije narave, podružbljenosti in denaturalizacije človeka. Obdobje po industrijski revoluciji je dobilo naziv antropoceno (Gowdy, Krall, 2013). Človekovo izrabljanje nežive narave (rudnin, fosilnih goriv, gradbenega materiala) za svoje lastne potrebe, užitke, navade in razvade ter večanje dobičkov vse bolj ogrožata živo naravo. Bo človeštvo obvladalo to dialektiko napredka ali pa ga bo pogubila? To je družbenoekološka dilema.

Okolje je vse bolj prikrilo in zakrilo naravo. Ta proces se nikdar ne more končati v ontološkem istovetenju narave in okolja. Ta dvojnost narave (physis) in okolja (environment, die Umwelt, milieu, sreda) je in bo obstajala. Družbeno-tehnični napredek je ujet v to dvojnost. V proizvedenih izdelkih in napravah (na primer letalu, laserju, GSO, avtomobilu, hiši, obleki, travniku, polju idr.) je navzoča narava v tistem izvornem pomenu – kot tisto,

česar ni proizvedel človek. Narava v tem najširšem pomenu ni samo gora, gozd, travnik, sneg, morje ipd. Zlasti ta narava je za večino ljudi vse bolj posredovana z delom drugih ljudi. Z družbeno delitvijo dela se ta posredovanost vse bolj stopnjuje. Človekovo koriščenje in predelovanje nežive narave začneta ogrožati makroskopsko živo naravo. Te narave ni mogoče trajno uspešno varovati s strožjo naravovarstveno, okoljsko zakonodajo in standardi dopustnega onesnaževanja, če se prakticira trajna ekonomska rast produkcije in potrošnje. Narave ni mogoče trajno varovati, če se ne spremeni dosednji način njenega koriščenja in spreminjanja v okolje z ekonomsko rastjo. Spremeniti je treba produkcijsko in potrošniško privajanje narave v družbenem sistemu z drugačnimi vrednotami, cilji in s tem tudi z drugačnim razmerjem med naravo in okoljem. Sedanje vse bolj eksten- in intenzivno spreminjanje in privajanje narave s človekovim delom, znanostjo in tehniko ogroža trajni obstoj človeške vrste v naravi. Na teoretski in empirični ravni je to nevarnost z računalniškimi ekstrapolacijami opisala študija Meje rasti (Meadows, 1972). Skrajno usodno pa je, da te nevarnosti nista priznali ne desnica ne levica in da se ni spremenila paradigma družbenega razvoja. Še vedno se vztraja pri paradigmi trajne ekonomske rasti, čeprav je ta sedaj pogosto preoblečena v t.i. zeleno rast. Z opustitvijo neoliberalnega razvojnega modela se spremeni vse. Ta sprememba se zdi glavnemu toku politike nemogoča in utopična. Utopično pa je ravno njeno zanimanje. Zgodovina antropogeneze in sociogeneze je specifično nadaljevanje evolucijskega procesa na Zemlji. Znano je, da je več kot 90 % rastlinskih in živalskih vrst izumrlo. Ali takšna usoda čaka tudi človeško vrsto? Mogoče, saj hitro narašča verjetnost družbenoekološke katastrofe. Biolog Lamarck je že leta 1820 pisal, da je poslanstvo človeka, da uniči svoj rod in da bo naredil zemeljsko skorjo neprimerno za svoj obstoj. Obstaja pa velika pomembna razlika. Nobena izmed izumrlih vrst ni vedela za možnost izginotja, človeštvo pa to ve, in ta vednost predstavlja možnost, da se propadu izogne.

Zaradi velikega časovnega horizonta in kompleksnosti ni mogoče popolno ponotranjenje ekternalitet. Tudi zaradi tega mehanizmi svobodnega trga sami ne morejo preprečiti ekološke katastrofe. Razmerje med dohodkom na prebivalca petine najbogatejših in petine najrevnejših držav, se je z 21 : 1 v letu 1960 povzpelo na 121 : 1 v letu 2008. V zadnjih 50 letih ekonomske rasti se je povečal ogljikov odtis na prebivalca, povečala se je izguba koralnih grebenov, izumrtje vrst, degradacija zemlje idr. (Rammelt, Boes, 2013: 269–270).

Rast razširjene reprodukcije kapitalizma vodi k spreminjanju vsega v menjalno vrednost. To se kaže v uporabi načel neoklasične ekonomije na ekološkem/okoljskem² področju tako, da se denarno ovrednoti vse: od

² Ta sintagma ne izraža istovetnosti, ampak povezanost različnosti.

življenja do ekosistemskih storitev. Temu služi izpopolnjevanje metode »cost-benefit analysis«. Vse se mora cenovno vrednotiti, vse se mora vključiti v trženje. Kot je v razsvetljenstvu vse moralo opravičiti svoj obstoj pred sodnim stolom razuma, tako ga mora sedaj opravičiti na trgu. Vse naravne in družbene dobrine in storitve postajajo blago, ki se izrazi v ceni. Temu trendu ustreza prizadevanje okoljskih pa tudi ekoloških ekonomistov, da se denarno ovrednotijo posamične lokalne ali celokupne globalne ekosistemske storitve. Ni dilema v tem, ali jih cenovno ovrednotiti ali ne (Kallis, Gómez, Zografos, 2013). Problem nastane, če se razume njihovo denarno vrednotenje za edino smiselno. Ekonomsko vrednotenje ni edino in tudi ne vselej najbolj pomembno. Na transdenarni pomen narave kaže že sama omejitev takšnega vrednotenja. Denarno vrednotenje narave, četudi nima operativne ekonomske funkcije, nazorno empirično potrjuje intuitivno predstavo o transdenarnem pomenu narave za ekonomski sistem. Ekonomsko vrednotenje ekosistemskih storitev je metodološko tehnično vse bolj zapleteno. Ima to slabost, da običajno ni umeščeno v širši miselni kontekst političnoekonomske analize razmerij med naravo in družbo.

Z družbeno-tehničnim napredkom in ekonomsko rastjo raste tudi entropija, ki pa jo glavni tok ekonomske znanosti ne upošteva. Rast entropije je sicer lastna vsakemu ekonomskemu sistemu in tehničnemu napredku, toda ta splošnost ne odpravlja posebnosti rasti entropije v kapitalizmu. Kot je rekel ekonomist Georgescu Nicholas-Roegen, se je človek v kapitalizmu postavil na vrh antropogenega pospeševanja entropije. Za glavni tok neoklasične ekonomske znanosti zadnjih sto let je bil značilen monetarni in cenovni pristop. Ukvarjal se je z mikro- in makroekonomskimi ravnotežji, cenovnimi mehanizmi in ravnotežjem med ponudbo in povpraševanjem. Ni bil pozoren na materialno-energetsko stran ekonomskih aktivnosti. Ni upošteval termodinamičnih in ekoloških zakonitosti, zato tudi ni mogel biti entropičen in ekološki. To obdobje ekonomske znanosti se končuje. Njen glavni tok bo postal tudi entropičen in ekološki. Ta »tudi« ne pomeni, da bo šlo zgolj za dodatek in razširitev. Ne, šlo bo za spremembo razumevanja ekonomije v naravi in družbi.

»Mi obravnavamo ekonomijo kot sistem, ki procesira materiale in jo obvladujejo tako zakoni ponudbe in povpraševanja kot tudi zakoni termodinamike. Sistem tvorijo procesualne stopnje, začeni s ekstrakcijo, pretvorbo, produkcijo končnih dobrin in storitev, vse do potrošnje in odlaganja odpadkov. Opis sistema vključuje tokove materialov in energije, pa tudi tokove denarja in cen.« (Warr, Ayres, 2012: 101)

Neoklasična ekonomija ni odmisllila samo materialne strani ekonomije in s tem njenih ekoloških/okoljskih posledic, ampak je odmisllila tudi njeno družbeno, socialno, moralno plat. Oboje naj bi popravila okoljska in institucionalna ekonomija. Prva z ekološko modernizacijo in uveljavitvijo tržnega

načela »plača naj onesnaževalec«, druga pa z institucijo socialne države in družbenoodgovornega podjetja. Ekonomska znanost mora vse bolj tako iz notranjih strokovnih kot tudi zunanjih družbenih razlogov upoštevati ekološke/okoljske in socialne posledice ekonomske rasti. Ljudje imajo dovolj neoliberalne mantre o nujnosti konkurenčnosti in rasti BDP-ja. »Rast BDP-ja ne pove ničesar o tem, kako je bila rast financirana, kakšne družbene in ekološke posledice prinaša ter kako se rast BDP-ja razporedi v družbi.« (Božič, 2014)

Ekonomska rast zadnjih 48 let ni rešila ne problema svetovne revščine ne problema rastoče degradacije narave. Oboje se je poslabšalo (Rammelt, Boes, 2013: 269–270). Če ju ni rešila v preteklosti, je skrajno neodgovorno in utopično pričakovati, da ju bo rešila v prihodnosti s privatizacijo in krčenjem socialnih pravic. Treba se je vprašati, kaj je narobe s samo rastjo, da sta se oba problema še bolj zaostрила. Pogosto se trdi, da je rast nujna tudi zaradi zmanjšanja nezaposlenosti. Ob sedanji stopnji produktivnosti dela, ki je povezana z znanstveno-tehničnim napredkom, je trajna rešitev obsega nezaposlenosti možna s skrajšanjem delovnega časa, z rastjo zelenih delovnih mest in s prepovedjo uvoza izdelkov iz tistih držav, ki ne bi uvedle krajšega delovnega časa. Skrajšanje delovnega časa je povezano z globalnostjo tržne ekonomije.

Ko se govori o ekonomskem zatonu Zahoda in vzponu Vzhoda, se ne problematizira sama rast, ampak le njen geografski premik. Tudi pri konkurenčnosti je glavni problem relativna razvrstitev držav, ne pa sama konkurenčnost in rast. Trajna rast proizvodnje in potrošnje na omejenem planetu je antiekološki projekt, ki se bo končal s katastrofo. Leta 2004 so prebivalci EU imeli 31 % obdelovalne zemlje v drugih državah. Ta »primanjkljaj« obdelovalnih površin je nadomestil uvoz prehranskih izdelkov. Obrniti se je treba k povečanju obdelovanja zemlje v EU, dvigniti prehransko samozadostnost, ne pa povečevati ali ohranjati sedanjega uvoza kmetijskih izdelkov. Isto in še bolj to velja za Slovenijo. Smo na repu držav EU glede obdelovalne površine na prebivalca, a na vrhu po površini trgovskih prostorov na prebivalca. Kako svobodna trgovina koristi tehnično in ekonomsko razvitejšim akterjem, se lepo vidi v trgovini s kmetijskimi pridelki. Razviti so postavili tako visoke tehnične standarde, da jih dežele v razvoju ne morejo doseči. Tako trgovina s kmetijskimi pridelki koristi razvitim, ki so se prav z visokimi standardi zaščitili pred konkurenco dežel v razvoju, ob tem pa razvili še močno subvencionirano kmetijsko pridelavo.

Za moderni znanstveno-tehnični ter ekonomski »napredek« so značilni trije procesi: 1. naraščanje stroškov kompleksnosti, 2. naraščanje neželenih socialnih in ekoloških/okoljskih posledic ter 3. upadanje učinkovitosti zdravil, predvsem antibiotikov, zaradi večanja odpornosti bakterij. Rast blaginje in potrošnje z ekonomsko rastjo se zaključuje z družbenoekološko

destruktivnostjo. V obtoku so vse mogoče ideje, da ne bi bilo treba opustiti trajne rasti. Tako se govori o »dematerializaciji proizvodnje«, čistem premogu, izrabi naftnih skrilavcev, kar naj bi odpravilo grožnjo izčrpanja nafte, o geoinženiringu, ki bo shranjeval CO₂, »revoluciji učinkovitosti«, »zeleni rasti«, »družbi brez odpadkov«, kar naj bi se doseglo s krožno organizacijo proizvodnje, pri kateri odpadki ene dejavnosti predstavljajo surovine za drugo. To naj bi bilo perfektno tehnološko produkcijsko posnemanje narave, saj tudi ta ne pozna odpadkov. Nekaj se pri tem pozablja. Ekološka krožna povezanost narave je vzpostavljena brez tehnologije, človeška produkcijska pa ne. Zaradi te temeljne razlike nikdar ne bo mogoča družba brez odpadkov, kvečjemu družbe z različnimi odpadki, z večjo ali manjšo količino odpadkov in različnim deležem njihovega recikliranja. V ekološkem pogledu človeške tehnologije nikdar ne morejo biti isto kot naravni biogeokemični procesi, čeprav jih maksimalno posnemajo. Poleg tega ekološka krožna povezanost v naravi ne raste trajno, kot naj bi rasla ekonomska produkcijska povezanost v družbi. Vsaka družba se bo soočala z ekološkimi posledicami svojih produkcijskih in potrošniških aktivnosti. Revolucija učinkovitosti (Young, Sachs, 1994) naj bi omogočila trajno rast v kapitalizmu in njegovo preobrazbo v ekokapitalizem. Revolucija učinkovitosti je sicer pomembna, toda učinkovitost brez zadostnosti (efficiency without sufficiency) postane kontraproduktivna (Sachs, 1999: 41) in ne more preprečiti ekološke katastrofe. To lahko ponazorimo s tem, da se čoln potopi, če je tovor prevelik, pa čeprav je ta najbolj primerno in učinkovito razporejen. Učinkovitost da, toda znotraj zadostnosti, kakovosti okolja in nosilne zmogljivosti ekosistemov. Ta čas se zelo pogosto uporablja izraz »zelena rast«. Tu gre za povezavo pravilnega in napačnega gledanja, pri katerem pravilnost prikrije napačnost. Res je, da je na začetku gospodarske preobrazbe zelena rast nujna, napaka pa je v tem, da se ne vidi problema v sami rasti, ampak samo v njeni barvi. Pozablja se, da na ekološko omejenem planetu ničesar ne more trajno rasti, zato tudi trajna zelena rast ni mogoča. Bolj ustrezni so zato izrazi, kot so »zeleni preboj«, »zeleni kvalitativni razvoj«, »zelena paradigma«, »nizkoogljična družba« in podobni. Trajna ekonomska rast bo zahtevala nenehno rast okoljske regulacije in nadzora, da bi se kolikor toliko ohranjala sprejemljiva varnost za ljudi. Nujno bo vse več ekotehnokracije. Makroiracionalnost in makrokontraproduktivnost se kažeta v rastoči ekološki in socialni degradaciji. Med politiki, gospodarstveniki, ekonomisti, inženirji idr. je razširjena dogma, da trajna gospodarska rast ni ovira za ohranjanje kakovosti okolja, da je oboje trajno združljivo. Veliko je govora o znižanju stroškov dela, toda ti predstavljajo le 18% cene izdelka, naravni viri pa 48%. Lažje je seveda znižati plače, kot pa z ekotehničnimi inovacijami zmanjšati porabo energije in drugih naravnih virov. To razmerje govori v prid zelene davčne reforme in ne zahteva spremenjenega

odnosa do produkcijskega dejavnika narave samo v produkcijski funkciji, ampak v ekonomski teoriji nasploh.

Ko tehnika ne bo več sredstvo večanja dobička in bogatenja, bo še vedno ostal problem razmerja med tehniko in naravo, problem ekoloških posledic tehničnega spreminjanja in prisvajanja narave. Tudi v ekosocializmu se bo treba ravnati po načelu previdnosti, da se je bolje vzdržati kot obžalovati. Trg bo lahko funkcioniral samo znotraj spoštovanja ekoloških omejitev. Tržno-ekološko načelo »plača naj onesnaževalec« ne bo dovolj, v kolikor gre zgolj za naknadno ali preventivno denarno pokrivanje škode. Denarno nadomestilo za ekološko škodo ni isto kot škoda sama. Tržne cene ne izražajo vseh stroškov in tveganj za družbo in naravo. Že zaradi tega je nujna intervencija države in znanosti v tržni mehanizem, kar pomeni omejitev svobodnega trga. Kot je dejal že ekonometrik Georgescu Nicholas-Roegen, nobena cena ne more biti ekološko pravšnja, ker na trgu za redke vire bodoče generacije ne morejo tekmovali s sedanjo generacijo (Baveye, P. C.; Baveye, J.; Gowdy, 2011: 232).

Nov odnos do okolja/narave se je pokazal v ekološki, državljanski nepokorščini prebivalcev, ki živijo v bližini vojaškega vadbišča na Počku. Nočejo denarne odškodnine, ampak mir in prost dostop do svojih zemljišč. To je samo en primer, kako denar ne more biti nadomestilo za ekološke/okoljske vrednote.

Sedanja kriza neoliberalnega kapitalizma je kriza rasti, kriza akumulacije, kriza realizacije in kriza stalno razširjene produkcije in potrošnje. Če odmislimo nekatere tehtne ugotovitve Fouriera, Marxa in Engelsa, Maxa Adlerja, Adorna/Horkheimerja, socializem tako spoznavnoteoretsko – glede na tedanja ekološko/okoljska spoznanja – kot praktično – glede na ekološko/okoljske probleme – vse do začetka 70. let prejšnjega stoletja ni upošteval ekoloških omejitev vizije trajne rasti oziroma, v Marxovem besednjaku, univerzalnega razvoja produktivnih sil. Za ekosocializem pa so enako pomembni odnosi med ljudmi in odnosi ljudi do narave. Politični, ekonomski, razvojni koncept socializma je bil prav tako paradigma rasti. Ni se spraševal o svojem ekološkem temelju in svojih ekoloških možnostih ter omejitvah. K miselnemu obratu redkih levičarjev (na primer Harich, Gorz, Enzensberger) je pripomogla poročilo Rimskemu klubu z naslovom Meje rasti (Meadows in drugi, 1972). Glede na to je popolnoma točna ugotovitev: »Vse do sedaj znane oblike kapitalizma (od liberalnega, monopolnega, keynesianskega do neoliberalnega) in socializma niso rešile ključnih družbeno-ekonomskih problemov, pri tem pa so usodno degradirale okolje.« (Plut, 2014: 119)

Neoliberalni kapitalizem rasti je treba odpraviti, ker ogroža obstoj človeštva v naravi in družbenost človeka. Onemogoča človeško skupnost, v kateri bi bil človek najvišji cilj, ne pa zgolj sredstvo za ekonomske cilje, v

kateri človek dela zato, da bi živel, in ne živi zato, da bi delal, v kateri je solidaren družbeni individuum in ne egoističen in socialdarwinistični tekmeč. Trajnostnega razvoja ni brez materialne in energetske učinkovitosti, povezane z družbeno-ekonomsko spremembo v smeri ekosocializma. Ne gre tudi brez nove etične zavesti, upoštevanja načela previdnosti in zadostnosti, ki vključuje ukinitve eksponentne rasti in zmanjšanje obsega materialno-energetskih tokov v družbi in s tem omejitev fizične rasti.

Kolumb je bil pred 500 leti znanilec nove dobe. Ta se zaključuje. Ne potrebujemo novega Kolumba, ki bi se odpravil na potovanje v vesolje, ampak Kolumba, s katerim se začne novo obdobje na Zemlji, ki – v nasprotju s prvim Kolumbom – sprejema meje rasti. Kolumb 21. stoletja ne odkriva novih celin, saj so že vse odkrite, ampak odkriva in se bojuje za drugačno prebivanje ljudi na Zemlji.

Zapoznani nauki zgodnjih opozoril

Tehnični napredek je od industrijske revolucije dalje povezan z dobičkom in hkrati s človekovimi potrebami, navadami, razvadami ali z določenim užitkom in zadovoljstvom nasploh. Spoj dobička in potreb poganja moderni tehnični napredek. Prikrita ostaja njegova senčna stran, njegove negativne, neželene posledice, ki se jasno pokažejo šele s časovnim zamikom. Na začetku je v ospredju samo pozitivno. Pri razširitvi tehničnih inovacij se ne upošteva načela previdnosti, ki zahteva ukrepanje na podlagi spoznavno utemeljenih, ne pa še zadostnih dokazov, da so te inovacije lahko škodljive za naravo in zdravje ljudi. Ekološko-tržno načelo »plača naj onesnaževalec« ne more nadomestiti načela previdnosti. Pri slednjem gre za preventivno in ne za naknadno obnašanje. Tekma za dobičkom ne samo ignorira načela previdnosti, ampak celo ovira in preprečuje raziskovanja, ki bi razkrila ekološka tveganja. Takšna raziskovanja povečujejo stroške in njihovi rezultati zmanjšujejo ali celo izničijo dobiček. Razkritje teh tveganj je za dobičkonosno ekonomsko držo rasti prav tako nezaželeno, kot je na gradbišču odkritje arheoloških najdb. Senca tehničnega napredka s tekmo za dobičkom postaja vse daljša in vse bolj ogroža družbenost človeka in njegov obstoj v naravi. Treba je v dolgem časovnem razponu raziskovati interakcije ekonomskih, družbenih in naravnih sistemov (Klauer, 2013: 79). Zunaj te celovitosti in dolgoročnosti se nam stvari kažejo drugačne, kot so. Brez dolgoročne celovitosti ni trajnostnega razvoja. Misliti moramo celostno in dolgoročno. Vidimo samo vrh ledene gore. Mnogih problemov se niti ne zavedamo. Gregor Radonjič navaja primer plastenk za hranjenje novorojenčkov, ki so narejene iz polikarbonata, ki vsebuje bisfenol A, tega pa povezujejo s številnimi zdravstvenimi težavami. Prepoved teh plastenk, njihovega uvoza in trženja je prva prepovedala Kanada leta 2010, sledile so

ji EU leta 2011 in ZDA leta 2012 (Červek, 2013). Državni organi so morali intervenirati na trgu, trg sam oziroma njegovi akterji namreč niso zaščitili uporabnikov in njihovega zdravja. Trg ni samodejno prenehal proizvajati in prodajati plastenk. Tovrstnih zgodb je veliko. V teh primerih ne pomaga načelo »plača naj onesnaževalec«. Ti primeri kažejo na veliko ekološko hibo trga, njegovo nesposobnost in nemoč, da varuje zdravje ljudi. To lahko stori le strokovno in znanstveno podprta državna intervencija.

Vse bolj se sistematsko, teoretsko in empirično razkriva zapoznele ekološke/okoljske posledice tehničnih inovacij. Tovrstni prispevek predstavljata študiji Evropske okoljske agencije (European Environment Agency - EEA) iz let 2001 in 2013 s pomenljivim naslovom *Pozni nauki zgodnjih opozoril* (Late lessons from early warnings). Prva študija je obravnavala 14 primerov tehničnih inovacij v obdobju 1896–2000, druga pa 84 primerov, ki so se nanašali na novejšo tehnologije, kot so nanotehnologije, biotehnologije, telekomunikacijske tehnologije. Nove tehnologije prinašajo nova tveganja. Vladajoča znanstvena paradigma s priznavanjem tveganj pogosto kasni, čeprav jih posamezni raziskovalci že zgodaj odkrivajo. Zgodnja opozorila strokovnjakov in drugih o mogočih negativnih tveganjih tehničnih inovacij niso trčila samo z ekonomskimi interesi, ampak so pogosto izzvala tudi vladajočo znanstveno paradigmo. Spomnimo se zgodnjih opozoril znanosti o škodljivosti azbesta, množični uporabi DDT-ja, uporabi plastičnih stekleničk za dojenčke, na onesnaževanje okolja z živim srebrom, dodajanje svinca bencinu idr. Zdaj imamo opravka z opozorili, povezanimi z nanotehnologijo, uvajanjem GSO, uporabo mobilnih telefonov idr. Nekateri še vedno trdijo, da je naraščanje povprečne globalne temperature povsem naraven proces, da so opozorila v zvezi z GSO popolnoma neutemeljena in podobno. Bojim se, da ne bo nikogar, ki bi raziskal, kako umestna so bila ta opozorila in kako da nismo upoštevali načela previdnosti. Tistim, ki so prišli navzkriž z ekonomskimi interesi in s predpostavkami vladajoče znanstvene paradigme, so prepovedali javno nastopanje in objavljanje. Izgubili so sredstva za raziskovanje, premestili so jih na druga dela ali pa so bili deležni raznih oblik degradiranja. Treba je vzpostaviti mehanizme, ki bodo zaščitili nosilce utemeljenih zgodnjih opozoril pred različnimi šikaniranjmi, tako v svetu podjetništva in politike kot tudi v svetu prevladujoče akademske paradigme (European Environment Agency, 2013: 676). Takih mehanizmov za zgodnje »peteline« in »žvižgače« pa doslej še ni. Spomnimo samo na visoko zaporno kazen, izrečeno ameriškem vojaku Manningu. Assange je komaj dobil zatočišče na veleposlaništvu Ekvadorja v Veliki Britaniji, Snowden pa končno, a vendar samo začasno, v Rusiji. Pomembno vlogo pri transparentnosti in demokratičnosti bodo imeli pogumni »žvižgači« ne samo iz mednarodnih ustanov ter procesov, kot so NATO, Svetovna trgovinska organizacija, Mednarodni denarni sklad, Evropska centralna banka, Evropska komisija, banka

Goldman Sachs, tajna pogajanja med ZDA in EU o svobodni trgovini, ampak tudi iz domačih institucij, kot so Slovenski državni holding, Nova ljubljanska banka, Gospodarska zbornica Slovenije, SOVA, tožilstvo, pravosodje, različna ministrstva, politične stranke idr. Kakšna je sedaj družba in njene institucije, se lepo kaže v tem, da je še vedno prvi problem, kdo je »žvižgač«, ne pa sama vsebina »žvižganja«.

Da bi se zagotovilo podporo sklenitvi sporazuma o prosti trgovini med ZDA in EU, se v javnosti širijo izračuni, kako bi takšen sporazum prispeval k odpiranju novih delovnih mest in k višjemu življenjskemu standardu Evropejcev. Namesto teh zavajajočih obljub bi bilo bolje, če bi zagovorniki takšnega sporazuma ponudili socialno analizo o tem, koliko je sporazum NAFTA (med ZDA, Kanado in Mehiko) prispeval k dvigu življenjske ravni mehiških delavcev in izboljšanju kakovosti okolja v Mehiki. Raziskovalni rezultati tega dozdevnega »izboljšanja« niso navdušujoči.

Globalni neoliberalni kapitalizem se spreminja v družbo tveganja, kjer se načelo previdnosti podreja načelu dobičkonosnosti. Lep primer tega je verjetno sprejetje predloga, da se bo v EU lahko gojilo gensko spremenjeno koruzo 1507. Pohvaliti je treba, da je predstavnik Slovenije, državni sekretar na zunanjem ministrstvu Igor Senčar, nasprotovanje njegovi uveljavitvi utemeljeval z načelom previdnosti (Žerjavič, 2014). Državne carinske zaščite so bile odstranjene. Nadomestile so jih zaščite multinacionalk (Sachs, 1999: 154). Lahko, da bomo plačali zelo visoko ceno zaradi našega preozkega koncepta tveganja, ki se je pokazal pri jedrski nesreči elektrarne v Fukušimi. Isto se lahko izkaže pri GSO, pri uporabi mobilnih telefonov, nanotehnologiji idr. Študija Evropske okoljske agencije z naslovom Pozni nauki zgodnjih opozoril iz leta 2013 ugotavlja, da je inovativni potencial znanosti presegel njeno zmožnost predvideti posledice uporabe inovacij. Obenem se širi obseg človekovih intervencij v naravo. Povečuje se tveganje, da vsak škodljiv vpliv postane globalen. V študiji je tudi zapisano, da bi bile posledice za zdravje ljudi in okolje milejše, če bi sodelovali gospodarstvo, vlada in državljani, kar bi prispevalo k smelejšim in raznovrstnim inovativnim rešitvam. Upoštevanje načela previdnosti zahteva bolj celosten, bolj družbeno odgovoren in bolj dolgoročen pristop. Družbe se ukvarjajo s posledicami, in ne z vzroki, z delnimi kratkoročnimi rešitvami, a ne z dolgoročnimi in celovitějšími.

Pospešeno rast neoliberalnega kapitalizma je mogoče primerjati z vožnjo ob robu prepada. Namesto da bi se voznik odmaknil od roba, so politiki in njihovi neoliberalni svetovalci in strokovnjaki prepričani, da je varnost pospešene vožnje (rasti) možno zagotoviti z novimi tehničnimi sredstvi, kot je geoinženiring, tehnologija čistega premoga, biotehnologija idr. Moč kapitala, povezana z znanostjo in tehniko, je gluha za načelo previdnosti. Globalizacija rasti je dosegla točko, ko mejni stroški presegajo mejne koristi. Ni empirično ekonomskega dokaza, da se to nemara ni že zgodilo. Obstajajo

pa empirični sociološki dokazi v anketah javnega mnenja, ki vodijo k ugotovitvi, da onkraj določene ravni dohodka per capita njegova rast ni več pozitivno povezana s samooceno sreče in zadovoljstva (Daly, 2013: 22). Večina ekonomistov ne misli, da je ekonomska rast postala ali da bi mogla postati neekonomska. Globalizacija slabega vse bolj prekriva globalizacijo dobrega. To je dialektika planeta, rasti in globalizacije, o kateri piše Sachs (1999: 74).

Razlage sedanje krize

Prevladujoče razlage sedanje krize so predvsem didaktične s svojimi fizikalnimi in moralnimi prisposodobami o poku nepremičninskega balona, pregrevanju gospodarstva, toksičnem dolgu, pogoltnosti bančnikov in podobno. Te prisposodobe sicer nekaj razkrivajo, še več pa zakrivajo. Predlogi za izhod iz krize so si podobni: na primer »striženje«, »zategovanje pasu«, »kisik za gospodarstvo« ipd. Drugače tudi ne more biti, saj terapija sledi diagnozi. Kakršna diagnoza, takšna terapija. Te razlage so popularne in naturalistične, niso pa političnoekonomska kritika obstoječe ekonomije rasti neoliberalnega kapitalizma. Bistvo krize je v specifični povezavi objektivnega in subjektivnega, Njuno razdvajanje vodi v ekonomsko-deterministične, postvarele, naturalistične ali pa v moralne in psihološke razlage krize. Brez temeljitega teoretskega razumevanja enotnosti in različnosti naravnega in družbenega se zdrsne v eno ali drugo skrajnost. Nikdar se ne sme odmisлити predpostavke konkretnih ljudi. Njeno odmišljanje je lahko samo metodološko ne pa vsebinsko. Na novo bo treba premisliti, kaj so kapital, dolg in bogastvo v odnosu do naravnih virov v entropičnem svetu. Če se upošteva razumevanje kapitala ekonomista Hicksa iz leta 1946, potem raba obnovljivih naravnih virov, na primer lesa, rib, prek letnega prirasta ne bi bil dohodek, ampak zajedanje v naravni kapital, kar vodi k izničevanju kapitala in s tem tudi dohodka, ki ga prinaša (Daly, 2013: 22). Nobelovec kemik Soddy je že pred skoraj 100 leti razgalil temelj iluzije, da bi se lahko dobro živelo od medsebojne zadolženosti (Soddy, 1922, 1926; Daly, 2011). Ali ni morda agregirana ekonomska rast v entropičnem svetu dosegla prelomno točko, ko so mejni stroški večji od mejnih koristi? Ko agregirana ekonomska rast doseže to prelomnico, postaja globalna ekonomija disekonomija. Večina postaja revnejša, ne bogatejša. Kljub temu imajo ekonomisti, bankirji, politiki še vedno nestvarna pričakovanja o rasti. Večno gibanje (perpetuum mobile) in nenehna rast so nerazumne premise, na katerih temelji ekonomska politika (Daly, 2011: 8). Za neoliberalni razvojni model je kriza odsotnost rasti in ne posledica rasti, torej da rast sama vodi v krizo. Trdi se, da je brez rasti konec napredka. Nasprotno je res: s koncem rasti se bo napredek lahko šele začel. Resnični napredek je razvoj, ki ne presega nosilne zmogljivosti Zemlje, ne degradira družbenosti človeka, kakovosti njegovega življenja,

ne ogroža trajnega obstoja človeštva v naravi. Za neoliberalno miselnost je možnost blaginje brez rasti gotovo nesmiselna. Rast osamosvojenega finančnega sektorja, ki postaja gospodar realnega, nujno vodi v finančno in gospodarsko krizo. Ocenjuje se, da 97 % finančnih transakcij, ki so bile na prelomu tisočletja izvršene v globalni ekonomiji, ni imelo nobenega stika z realno ekonomijo (Cato, 2011: 190). Bančni sektor se je vse bolj izmikal ne samo strokovno-tehničnemu nadzoru in regulaciji, ampak tudi političnemu in demokratičnemu nadzoru sploh ter si izmišljeval finančne produkte (inovacije), ki so vodile k zlomu, a hkrati k bogatenju finančnih alkimistov in siromašenju večine. Pravila je treba spoštovati, pravijo neoliberalci, pa bo s kapitalizmom vse v redu. Najpomembnejša je pravna država, toda kriza je nastala v pravni državi in se širila v druge pravne države. Kriza kapitalizma in njegove ekonomije ima svoje zakonitosti in ni odvisna od pravne države. Kriza je povezana z globalizacijo produkcije in realizacijo presežne vrednosti. Porast neposrednih tujih investicij po drugi svetovni vojni je manifestacija tega procesa. Klasična teorija imperializma Buharina, Hilferdinga in Lenina (Bush, 1974: 249–269) ga še ni mogla upoštevati. V obdobju 1980–1996 se je čezmejna menjava blaga na leto povprečno povečevala za 4,7 %, toda tuje investicije so rasle za 8,8 % na leto (Sachs, 1999: 137). Ustvarja se vtis, da so krize nekaj naravnega in nujnega. Nobena sankcija ne zadene politikov, ki so nas pripeljali v to nujnost. Krize naj bi bile posledica cikličnih gibanj in pomanjkljivosti trga, kar vodi k začasnim makroekonomskim neravnotežjem. Svobodno delovanje trga naj bi po določenem času spet vzpostavilo ravnotežje. Zgodba se v sistemu ponavlja, toda sam sistem je najbolj naraven in nenadomestljiv. Nima alternative. Družbene znanosti naj razkrivajo interese kapitala v teh nujnostih. Ne smemo pozabiti, da teh ni brez konkretnih ljudi. Za t.i. (ne)zaupanjem finančnih trgov so določene osebe z imeni in priimki. Marxova analiza kapitalizma se ne ukvarja z moralnimi lastnostmi akterjev kapitalističnih odnosov, čeprav ni nobenega družbenega sistema brez konkretnih ljudi z različnimi (ne)moralnimi kvalitetami. Med kazalniki eksponentne dinamike kapitalistične civilizacije ima velik družbeno-politični pomen eksponentna rast BDP-ja. Najbolj teoretsko in empirično svarilo, da takšna rast na omejenem planetu trajno ni mogoča, je predstavljalo prvo poročilo Rimskemu klubu Meje rasti iz leta 1972. Ali je bilo to svarilo do danes upoštevano? Ne! Že 40 let ga prezira tako glavni tok ekonomske znanosti kot tudi politika (Kool, 2013: 4). Avtorji Meje rasti niso kakšni moderni biblijski katastrofični preroki z računalnikom. Primerjalna analiza Turnerja (2008, 2012) je potrdila veliko skladnost med računalniškimi scenariji iz poročila Meje rasti (Meadows, 1972) in družbeno-okoljsko realnostjo 30 in 40 let kasneje. Neoliberalna ekonomska politika je še okrepila paradigmo rasti. Ustanovitev ministrstev za okolje, sprejetje okoljske zakonodaje in strožjih okoljskih standardov pa so znamenja, da se od zgodnjih opozoril

vendarle učimo, čeprav pozno. Toda te institucionalne spremembe so bile v funkciji ekološke korekcije, ekološke modernizacije rasti, ne pa opustitve paradigme rasti. Stopili smo v obdobje, ko se vse bolj kaže, da je pozno učenje prepozno, saj ne more obrniti nepovratnih procesov in preprečiti posledic degradacije in onesnaženja okolja. Ekstremni vremenski pojavi zadnjih let so zelo verjetno izraz rastoče globalne, antropogeno povzročene ekološke krize. Vpliv le-te na ekonomijo se kaže na različne načine: v naraščanju zavarovanj pred naravnimi nesrečami, v nujnosti večanja stroškov za sanacijo in preventivo okoljskih škod idr. Neoliberalna paradigma rasti nas vodi v družbeno in ekološko pogubo. Zagovorniki neoliberalne paradigme bodo trdili, da je ravno alternativa pogubna. Popravnega izpita ni. Tudi če bi se poboljšali, bo verjetno že prepozno. Izkusili bomo resničnost Nietzschejevih besed iz 19. stoletja, da nas naša dejanja držijo za ušesa, čeprav smo se že poboljšali. Še več! Ne držijo nas samo za ušesa, ampak nam grozijo, da nam jih bodo celo odtrgala. Če tega nočemo, moramo začeti alternativno misliti in delovati takoj, tukaj in zdaj, čeprav ne vemo, ali je še čas ali pa je že prepozno. Lahko se nam zgodi nekaj podobnega, kot se je v zgodbi iz obdobja nacizma. Ko so prišli po Juda, je molčal, saj ni bil Jud, ko so prišli po komunist, je molčal, saj ni bil komunist, ko pa so prišli po njega, ni bilo nikogar več, ki bi se zanj zavzel. Temu, da nas naša dejanja držijo za ušesa, se ni mogoče izogniti, saj preteklost vedno opredeljuje in obremenjuje sedanost in prihodnost. Od nas pa je odvisno, ali nas bodo naša dejanja držala mehko ali trdo za ušesa ali pa nam jih bodo celo odtrgala.

Kriza in izhodi iz krize

Gospodarske, finančne, dolžniške, okoljske, energetske in prehranske krize so med seboj povezane. Srečko Kosovel je zapisal, da obstaja ena sama kriza, to je kriza človeštva. Danes je to kriza strategije globalnega neoliberalnega kapitalizma. Krizo hoče rešiti na plečih 99 % ljudi. Mu bo uspelo? Odvisno od tega, kako bo mislilo in kaj bo storilo teh 99 %. Prihodnost ima različne možnosti. Pri Marxu se je prihodnost iztekala v alternativo, komunizem ali barbarstvo. Kulturni zgodovinar Spengler (1989, 1990) je pisal o propadu Zahoda. Pri filozofu Heideggerju je na kocki propad človeštva, ne samo Zahoda. Gre torej tudi za propad Vzhoda, ker je ta postal Zahod. Največja nevarnost za vse človeštvo po Heideggerju nastopi, ko vladavina metafizičnega odnosa do biti (do narave in človeka) preide v vladavino znanstveno-tehničnega odnosa do vsega bivajočega. Da ne pride do propada je aktualna dilema ekosocializem ali barbarstvo (Plut, 2014). Da se preseže ta dilema je po Plutu treba najprej uveljaviti socialno-ekološki kapitalizem, nato pa ekosocializem. Žakelj (2013) pa misli, da je že sedaj čas za ekosocializem.

Za levico in desnico je bil v 19. in do zadnje tretjine 20. stoletja problem predvsem družba in ne narava. Sedaj je problem oboje, zato je problem še težji. Vsa razmišljanja o izhodu iz krize z obnovo trajne rasti so neekološka in dolgoročno nerealna. Treba bo razmisliti in iskati rešitve zunaj paradigme rasti. To se zdi sedaj nemogoče, utopično in politično samomorilsko. Potrebujemo Marxov tip analize kapitalizma 21. stoletja. Takšna študija bi morala v smiselno celoto povezati vsaj sociološka, ekonomska, politološka in ekološka/okoljska spoznanja. Zelo verjetno pa je, da za takšen raziskovalni projekt ne bo ne evropskih ne nacionalnih finančnih sredstev. Če bi se kaj takega zgodilo, potem bi evropski sindikati, Stranka evropske levice in leva družbena gibanja morali financirati tako raziskavo. Kritično raziskovanje kapitalizma 21. stoletja bo zelo težko, saj je večina teoretikov zagovornikov kapitalizma. Svojih sposobnosti ne usmerjajo v kritično analizo kapitalizma, ampak v to, da bi povečali njegovo učinkovitost in funkcionalnost. Ne gre jim za to, da bi ga odstranili, ampak za to, da bi ga ohranili in mu čimbolj podaljšali življenje. Kazalnikov sedanjega družbenoekološkega kriznega stanja je veliko. Naj omenim samo nekatere. Visoka nezaposlenost, ki je največja med mladimi, visoka množična revščina, ki narašča celo v jedrnih kapitalističnih državah Evrope. Pravijo, da je v Veliki Britaniji razdeljevanje pomoči v hrani primerljivo z obdobjem takoj po drugi svetovni vojni. V vse težjem socialnem stanju niso samo brezposelni, ampak tudi številni zaposleni, saj plače ne zadostujejo za preživetje. Bogati postajajo vse bogatejši in revni vse revnejši.

V nekaterih kriznih državah Zahoda gre za absolutno in ne samo za relativno osiromašenje zaposlenih in večine prebivalstva. Če je bilo na primer pred krizo razmerje v razdelitvi bogastva BDP-ja 3 : 10, bi se pri absolutnem osiromašenju znižalo na razmerje 2 : 10. Zgolj pri relativnem osiromašenju pa bi bilo na primer 4 : 15. Raziskovalci že nekaj let ugotavljajo trend razširjanja škarij v razdelitvi ustvarjenega družbenega bogastva tako v ZDA kot v zahodni Evropi v korist bogatih. Rast BDP-ja je lahko velika, a velika sta tudi socialna neenakost in naraščanje revščine večine ljudi. Absolutno osiromašenje ponazarja tudi razmerje 99 % : 1 % protestnega gibanja 15. oktober. Paradigma rasti obeta, da se razmerje v porazdelitvi družbenega bogastva sicer lahko slabša, toda tako, da se absolutno povečuje blaginja zaposlenih, na primer od razmerja 3 : 10 na 4 : 15. Če je bila v času zgodovinskega kompromisa med delom in kapitalom takšna rast mogoča na račun degradacije narave in zaradi nastajanja socialne države, pa je v današnjih razmerah vse težja tudi zaradi ekoloških razlogov. Da ne bi prišlo do razrednih konfliktov, kapital potrebuje novo družbeno soglasje, novo družbeno pogodbo, seveda po svojih merilih, za rastoče siromašenje delavcev in narave. Krčenje socialnih pravic narekuje neoliberalni kapitalizem, ne pa pravna država, ki se ne upira neoliberalni ekonomski politiki, ampak ji pogosto ubogljivo služi.

Na ekološkem/okoljskem področju ni mednarodnopravno zavezujočih

radikalnih globalnih ukrepov za manjšo rabo fosilnih goriv in zmanjševanje biotske pestrosti. EU je zdaj visoko postavila cilje znižanja izpustov CO₂, vendar ti se ne dotikajo bistva kapitalistične družbe. Takšno početje bi bilo gotovo označeno za ideološko. Implicitno se predpostavlja, da je mogoč ekokapitalizem trajne zelene rasti. Takšna podmena seveda ni ideološko-vrednotna, ampak je čisto strokovna. Strokovni pristop se ne ukvarja z ideološkimi, to je lažnimi dilemami, kot so na primer rast kapitala ter kakovost okolja in kakovost človeškega življenja.

Povprečna temperatura planetarnega podnebja še kar naprej narašča in za zdaj ni videti, da jo bo uspelo zaustaviti pri 2°C. Če bo naš planet toplejši za 4, 5 ali 6°C, in ne samo za 2°C, kar je ob stalno večji porabi fosilnih goriv zelo verjetno, nihče ne ve, kakšen bo naš planet v prihodnje. Bo človek na njem še lahko živel? Ni mogoče predvideti stanja, ker ne gre za linearno monokavzalno, ampak za pluralno, mrežno povezavo vzrokov in posledic. Vse je povezano z vsem. V takih razmerah ne bo več nobenih zagovornikov neoliberalne ekonomije in trajne ekonomske rasti. Številni ekstremni vremenski pojavi po vsem svetu so posledica teh sprememb. Smo že na začetku boja za družbenoekološko preživetje. Te signale moramo vzeti skrajno resno in se vprašati, kaj moremo in moramo storiti na individualni ravni, kaj pa na sistemski. Kaj bomo odgovorili otrokom in vnukom, ko nas bodo vprašali: zakaj niste pravočasno storili ničesar radikalnega, ko je bilo to še mogoče? Kapital in njegova politika iščeta soglasje za reševanje krize pri njenih žrtvah. Povzročitelje krize se v glavnem pusti pri miru in se jih le redkokdaj sankcionira. Breme krize se sorazmerno ne prenaša na bogato manjšino in na tiste, ki so na milijone evrov bolj ali manj legalno prenesli v davčne oaze. Država, ki je te prenose omogočila in dopustila s svojo zakonodajo, sedaj trdi, da tega nagrabljenega bogastva skoraj ni mogoče dobiti nazaj. Kapital je s pomočjo države postal tako močan, da državo dela nemočno. Vse je lahko legalno, ni pa zato tudi legitimno in socialno. Ni dovolj, da se akterje gospodarskega kriminala kaznuje samo z zaporom. Delavci namenoma propadlih podjetij nimajo od tega ničesar. Še več, kot davkoplačevalci morajo kriti stroške njihovega zavora. Treba jim je tudi odvzeti nagrabljeno imetje in pravno onemogočiti njegov prenos na sorodnike in druge osebe. Kaznovati je treba tiste, ki so bili udeleženi v korupciji in gospodarskem kriminalu, in jim s sodnim postopkom odvzeti nezakonito pridobljeno premoženje. Osumljenci naj dokazujejo izvor svojega premoženja. Vlada se mora na vse načine truditi, da se vrne denar, ki je bil prenesen v davčne oaze. Vsi ti ukrepi ne bodo preprečili, da bo večina ljudi nosila največje breme krize in posledic zgodbe o uspehu. Razni davki in odrekanja bodo neizogibni. Zelo nenavadne se ljudem zdijo pogojne kazni za tiste, ki so za milijone evrov oškodovali družbeno premoženje in izčrpali podjetja. Sporočilo takšnih obsodb je naslednje: gospodarski kriminal se splača.

V povezavi s sanacijo bančnega sistema ljudi zanimajo zlasti naslednja vprašanja:

1. Kakšna so zagotovila in ukrepi, da se saniranje bank ne bo ponavljalo?
2. Kako bodo kaznovani glavni povzročitelji krize bank?
3. Kakšni bodo ukrepi, da ne bodo zabrisani sledovi dolžnikov kreditov, da njihova imena ne bodo zaščitena z bančno in poslovno tajnostjo in da bodo odpravljeni pomisleki, da zaradi razkritja prejemnikov slabih posojil državne banke ne bodo več konkurenčne z zasebnimi?
4. Kaj se bo storilo, da bodo glavni krivci s svojim premoženjem vsaj do neke mere poravnali škodo, ki so jo povzročili? (Klemenčič, 2013)

Če obstoječa politika ne bo učinkovito ukrepala glede teh vprašanj, bo njeno reševanje krize v očeh javnosti izgubilo vsako verodostojnost. Pripravljenost ljudi, da nosijo bremena krize, bo upadla. Ne mislijo jih nositi, če krivci ne bodo kaznovani in se jih bo celo ščitilo. Ljudje upravičeno pričakujejo, da bodo vsaj izvedeli za krivce velike bančne luknje. Varovanje bančne tajnosti ne more biti izgovor za prikrivanje storilcev slabih poslovnih odločitev ali celo kaznivih dejanj. Je dolžnost ljudi, da samo plačujejo zapitke, nimajo pa pravice vedeti, kdo jih je naredil? Razlog, da so kreditne mape za nekatere postale svetinja, najdemo v naslednji trditvi Mateja Lahovnika: »Obseg podeljevanja slabih kreditov je bil velik in v te zgodbe je bilo vpletenih veliko ljudi, ki jih je zdaj strah, da bi se odprle kreditne mape. Na dan bi prišle številne povezave med vplivnimi bankirji in vplivnimi gospodarstveniki.« (Jakše, 2013) Verjetno je v tem razlog, da niso uspela prizadevanja, da se javnosti razkrijejo tudi akterji tistih slabih bančnih posojil, ki ne bodo prenesena na slabo banko. »Trojka« iz tujine, če bo prišla, se ne bo ukvarjala s povzročitelji bančne krize in ne s tem, kam vse je odtekal denar. Zanimali jo bodo ukrepi in izpolnjevanje pogojev, da se bo izposojeni denar lahko vrnil. Razumljivo je, da se zlasti povzročitelji bančne krize takšnega ravnanja trojke lahko veselijo, saj jih v bistvu ščiti. Glede sankcij bi se »domača trojka« (predsednica vlade, finančni minister in guverner Banke Slovenije) morala vesti drugače.

Kapital in njegova neoliberalna politika v dialogu z delavci njihove predstavnike sili k soglasju o krčenju njihovih pravic in k novim oblikam izkoriščanja, kakršnega predstavljajo na primer prekerni delavci. K izhodu iz sedanje krize naj bi prispevalo zmanjšanje potrošnje. Vendar je eno omejevanje potrošnje ob velikem socialnem razlikovanju, drugo pa ob majhnem. Sedanje omejevanje potrošnje poteka v glavnem ob rastočem socialnem razlikovanju. Kriza je tudi priložnost za kapital, da se skrčijo socialne pravice delavcev, da se ukine socialna država, da se breme krize zvali na 99% ljudi, da se poveča izkoriščanje, in s tem dobiček, da se ljudje sprijaznijo z rastočim izkoriščanjem, revščino, s strahom in z negotovostjo ter da vse to sprejmejo

kot nekaj nujnega, normalnega, naravnega in vsakdanjega. Dopovedati se jim hoče, da so za svoj položaj, za svojo revščino krivi sami oziroma njihove nesposobnosti. Nimajo izbire in ne morejo imeti alternative, češ da so ukrepi in reforme neoliberalne politike nujni, da so »domače naloge« in ne nekaj vsiljenega s strani EU. Pogosto se sliši, da je naš proračunski izdatek za javni sektor z ozirom na primerljive države prevelik. Tudi te države so kapitalistične. V konkurenčni globalni tekmi malih nacionalnih kapitalov z velikimi je javni sektor malih prevelik. Višji davki bi še bolj ogrozili njihovo konkurenčnost in s tem dobičke. Kako pretkana je neoliberalna politika, lahko ponazorimo z naslednjim: zmanjša se davek na dobiček, s tem se zmanjšajo prilivi v proračun, potem pa se začne govoriti o nujnosti vitke države in preobsežnem javnem sektorju. To postane »dejstvo«, s katerim se je treba soočiti. »Pozabi« se na politiko, ki je proizvedla to dejstvo. Tako se politično producirajo družbene nujnosti kot naravne nujnosti. Reševanje takih nujnosti vodi k novim, neprijetnim nujnostim. Ljudje jih nekaj časa prenašajo, potem pa jih ne morejo več. Protesti, vstaje so vse pogostejše, obsežnejše in radikalnejše. Zaradi takšnih nujnosti je mogoče, da bodo nekatere trenutne posledice spreminjanja sistema podobne ali celo enake neoliberalni usmeritvi, kar poraja vtis, da ni alternative. To ni popularno, je pa realno. Politična strategija neoliberalnega kapitalizma poskuša spreti različne družbene skupine, na primer: mlade z upokojenci, nezaposlene z zaposlenimi, zaposlene v javnem sektorju z zaposlenimi v zasebnem gospodarskem sektorju, zaposlene za določeni čas z zaposlenimi za nedoločeni čas itd. Problem se namerava reševati tako, da se vsem zmanjša varnost zaposlitve. Neoliberalna domača in evropska politika je brezobzirna, samozavestna in nepopustljiva, saj ne pričakuje socialnih nasprotovanj in uporov velikih razsežnosti. Majhne in mirne proteste demokratično dopušča, saj so samo viharji v kozarcu vode, ki je ne ogrožajo in ne predstavljajo izziva za obstoječo politiko. Zanj ni govora o kakšnem družbenoekološkem obratu. O tem meditirajo samo naivci in nemočni alternativci. Kontinuiteta sedanjosti je realnost. Državne administracije se horizontalno povezujejo, vertikalno pa se ne obračajo k ljudem in njihovim težavam ter njihovih protestov ne jemljejo resno, saj so prepričani, da so nemočni in ne morejo ničesar spremeniti. Strokovnjak iz Evropskega centra za politiko pričakuje kontinuiteto neoliberalne politike, ne pa kakšne revolucije, socialnih uporov in konfliktov velikih razsežnosti. EU ima dva temeljna cilja: 1. obnovo vzdržne ekonomske rasti in 2. ekonomsko konkurenčnost Evrope na globalnem trgu. Oba cilja se vzajemno pogojujeta in dopolnjujeta.

Naša neoliberalna politika ne sprejema smernic in direktiv iz Bruslja samo zato, ker nima druge izbire, ampak tudi zato, ker meni, da so to nujne »domače naloge«. Pri »domaćih nalogah« se ne sme spregledati, da gre za objektivno prisilo in interese ne samo tujega, ampak tudi domačega kapitala

zaradi vključenosti naše ekonomije v evropski in globalni sistem neoliberalnega kapitalizma. Ena izmed domačih nalog je nova pokojninska reforma. Pri projekcijah o prihodnjih razmerjih starostne strukture prebivalstva, zaposlenega in upokojenega, ki narekujejo novo pokojninsko reformo, se predpostavlja, da bodo mladi v prihodnosti zaposleni. Sedaj niso zaposleni samo mnogi mladi, ampak tudi mnogi starejši. Temu je vzrok ekonomija, ne pa demografija. Vzrok niso neugodna demografska, ampak ekonomska gibanja. Razmerje se ideološko obrne: ekonomska gibanja so in bodo odvisna od demografskih, ne pa obratno. Demografija sicer ni ekonomija, je pa z njo povezana. Pri dosedanjih nujnostih pokojninske reforme gre za povezavo demografskih trendov z ekonomskim sistemom. Starostna struktura prebivalstva v sedanji in prihodnji družbi sodi sicer v demografijo, ne pa sedanja in prihodnja razmerja med zaposlenimi in nezaposlenimi ter višina prispevkov v pokojninsko blagajno. Ugodna starostna struktura ne pomaga veliko, če je do 50% mladih nezaposlenih. Husson meni, da je »vprašanje pokojninskega sistema vprašanje razporeditve bogastva med kapitalom in delom, ne pa med generacijami« (Božič, 2012). Med najpomembnejše »domače naloge« sodi prodaja državnega premoženja. Za ekonomista Mencingerja je to prodaja »na silo oziroma ideološka privatizacija« (Mencinger, 2014).

Naša zgodba o uspehu se je končala z neuspehom. Potrebna je kritična analiza in odmik od politike, ki nas je privedla v takšno stanje. Prekiniti je treba staro neoliberalno politiko in uvesti naslednje novosti: 1. večinsko solastništvo zaposlenih, vsaj v podjetjih, ki so v državni lasti, ne pa prodaja teh podjetij, 2. neposredno demokracijo, 3. pluralnost lastnine, 4. zeleni gospodarski preboj. To so ključne sestavine družbenoekološkega obrata in predstavljajo radikalen prelom z dosedanjo neoliberalno politiko.

Že pred tranzicijo in sedaj, ob prodaji državnega premoženja, se govori, da lastnina ni pomembna. Zakaj je potem v tranziciji prišlo do velike spremembe prav pri lastninskih odnosih? Z ukrepi in zakoni, ki so omogočili nove lastninske odnose (denacionalizacija in poddržavljenje družbene lastnine, menedžerski odkupi, prodaja državnih deležev v podjetjih), so bolj ali manj soglašale vse parlamentarne stranke. Ne zazna pa se naklonjenosti koalicijskih vladnih strank do večinskega solastništva zaposlenih in uvedbe neposredne demokracije. Večinsko solastništvo zaposlenih in neposredna demokracija nista politična cilja obstoječih parlamentarnih strank. Husson meni, da gre pri solastništvu delavcev v prvi vrsti za to, da solastništvo omogoči »nadzor in moč delavcev, da sooblikujejo pogoje dela« (Božič, 2012). Prava demokracija je možna tam, kjer ni velikih materialnih razlik med ljudmi in koncentracije politične, ekonomske in finančne moči v majhnem krogu ljudi. Zaradi tega bistvo kapitalizma ni združljivo z bistvom demokracije. Parlamentarna demokracija v kapitalizmu posredno ali neposredno med drugim služi trgu in dobičku. Če se izneverja tej funkciji jo je treba omejiti.

Veliko se govori o politični stabilnosti. Treba je razkriti, koliko ta ni sredstvo, da se brez večjih socialnih nasprotovanj izpeljejo ukrepi domače neoliberalne politike, ki so tudi v interesu evropskega in mednarodnega kapitala, ki ga predstavljajo take institucije, kot so MDS, ECB, EBRD, STO, Evropska komisija idr. Ni glavni problem, ali bo sedanja koalicija ostala do konca mandata, ampak: ali se bo z novo ali obstoječo vlado nadaljevala neoliberalna politika ali pa bo prišlo do radikalnega političnega obrata. Radikalnost ni v tem, da se ohrani ali privatizira »državna srebrnina«, ampak da se uvedeta večinsko solastništvo delavcev in neposredna demokracija. S tem bi bilo onemogočeno tudi politično strankarsko kadrovanje v teh podjetjih, saj ta ne bi več predstavljala področja strankarskih ekonomskih interesov. Takšno solastništvo načelno ni v nasprotju s pravnim redom EU, saj 345. člen Lizbonske pogodbe določa, da »pogodba v ničemer ne posega v lastninsko-pravno ureditev v članicah« (Potočnik, 2013). Domača neoliberalna politika, ki se izogiba solastništvu delavcev, se ne more sklicevati na omejitve evropskega pravnega reda. Ta načelna pravna možnost je seveda v koliziji z močnimi ekonomskimi in menedžerskimi interesi. Uvajanje neposredne demokracije, kot je bila v antičnem grškem polisu, je neumnost, se je izrazil družboslovec Tomaž Mastnak (Grah, 2013). Ni pa neumnost, če se jo razume kot neposredno odločanje v podjetjih, zavodih, krajevnih skupnostih idr.

Ob sprejetju proračuna za leto 2014 nam je predsednica vlade zagotavljala, da ni nobenih zunanjih političnih pritiskov. Lahko ji verjamemo. Zadoštujejo neosebni pritiski finančnega in ekonomskega sistema, ki pravijo: vaša lastna politika vas je pripeljala v sedanji velik javni dolg in veliko zadolženost podjetij. Potrebujete denar. Dobili ga boste, če boste določene stvari naredili. Če ne boste, ga ne bo ali pa bo zelo drag. V tem primeru zadostuje že neposredna prisila »stvari«, brez neposredne subjektivne prisile ljudi. Imamo naslednjo izbiro: 1. da opravimo domačo nalogo v skladu z omejenimi objektivnimi pritiski in s prepričanjem, da je to prava pot, ki vodi iz krize, revščine in velike nezaposlenosti; 2. da se lotimo preobrazbe lastnega sistema. Po Plutu (2013) naj bi ta preobrazba potekala od socialnega ekokapitalizma k ekosocializmu. Z dražjimi posojili si kupujemo suverenost. Vprašanje je, kako dolgo še. Denar iz sklada ESM bi bil cenejši, toda zadolževanje pri njem je mogoče samo, če se izpolnjujejo postavljeni pogoji. Suverenost, kupljena z dragimi posojili, se bo uporabila za izvedbo neke milejše različice socialno manj konfliktna neoliberalne politike. Z dražjim izposojenim denarjem se začasno ne kupuje samo nacionalne suverenosti, ampak tudi suverenost vladajoče politike in domačega kapitala. Ugotavlja se, da smo med 140 državami med zadnjimi (na 130. mestu) glede neposrednih tujih investicij. Trenutno smo torej še dokaj zunaj procesa globalizacije kapitala. Za mnoge je prav to pokazatelj naše zaprtosti in izključenosti iz svetovnega trenda. Zaradi tega še nismo normalna tranzicijska država. Poslušamo, da

je treba narediti prijazno poslovno okolje za pritegnitev tujega kapitala; z drugimi besedami to pomeni, pripraviti prijazno okolje za izkoriščanje ljudi in narave. O temeljnih interesih tujega kapitala se ne razpravlja veliko, kot tudi ne o tem, da je reševanje sedanje krize tudi reševanje neoliberalnega kapitalizma.

Politika v Bruslju ima pridne učence v nacionalnih politikah. Če nacionalne politike poslušno sprejemajo in izpolnjujejo bruseljska neoliberalna priporočila in direktive, so pohvaljene, da so na pravi poti. Medsebojno se dopolnjujejo in podpirajo bruseljska in nacionalne neoliberalne politike. Izhod iz krize naj bi predstavljali obnova rasti, vzpostavitev makroekonomskih ravnotežij in dvig konkurenčnosti. To naj bi se doseglo s saniranjem bančnega sektorja, z »zategovanjem pasu«, razdolževanjem podjetij, zmanjševanjem proračunskih odhodkov, s strukturnimi reformami in z državno podporo zasebnemu sektorju, kot je na primer oprostitev plačevanja socialnih prispevkov za določeni čas za nove, pa tudi stare zaposlene delavce, z uvedbo »socialne kapice« idr. Krizni menedžment, »zategovanje pasu« in strukturne reforme so v funkciji domačega in tujega globaliziranega kapitala, njegove medsebojne konkurenčnosti, ne pa v funkciji varčevanja z naravnimi viri, manjšanja socialnega razlikovanja in ohranjanja dostopa do skupnih družbenih in naravnih dobrin ter storitev. Tekma za konkurenčnostjo je tekma za dobičkom. Konkurenčnost se dosega v glavnem na naslednje (posamične) načine ali z njihovim kombiniranjem: a) s ceneno delovno silo, b) z nižjimi davki, c) z nižjimi stroški za varovanje okolja in č) s tehničnimi produktnimi ali procesnimi inovacijami. Neoliberalizem vidi rešitev sedanje krize v obnovi trajne ekonomske rasti, ki bo omogočila večje proračunske prihodke in proračunsko makroekonomsko uravnoveženost ter obnovo materialne blaginje za vse. Večja rast BDP-ja bo pomenila relativno manjši javni dolg. Obnova ekonomske rasti ne bo rešila številnih socialnih problemov, da o ekoloških niti ne govorimo. V zadnjih dvajsetih letih ekonomske rasti BDP-ja v ZDA in zahodni Evropi se socialno-ekonomske razlike niso zmanjšale, ampak večale. Za izhod iz krize in obnovo rasti naj bi bili za tranzicijske države pomembni tudi privatizacija javnega sektorja in prodaja državnega premoženja. Z njima soglašajo bolj ali manj tudi vse naše parlamentarne stranke. Nekatere izrecno podpirajo privatizacijo in krčenje javnega sektorja. Vneti zagovorniki prodaje državne lastnine menijo, da ta vedno prinaša samo izgubo. Nasprotniki prodaje imajo bolj objektivno stališče, ko menijo, da ta lahko prinaša izgubo ali pa dobiček. Vse je odvisno od upravljanja te lastnine. Pisanje in govorjenje o nujnosti prodaje državnih deležev v podjetjih, bankah, zavarovalnicah sta že močno vplivala na javno mnenje in pridobila podporo. V anketi Dela je 60% vprašanih soglašalo s prodajo državnih deležev v podjetjih. Ne vedo, da je to trenutna rešitev. Kaj bo potem, ko ne bomo imeli več kaj prodati? Kaj bo tedaj z javnim

sektorjem in s socialno državo? S temi tveganji se večina ekonomistov ne ukvarja. Obnašajo se tako kot tisti, ki ne vidijo in ne priznajo ekoloških tveganj in načela previdnosti. Neoliberalna razvojna strategija išče izhod iz krize v strukturnih reformah, s katerimi naj v okviru socialnih sporazumov soglašajo tudi sindikati in levica. Tako naj bi se v bližnji prihodnosti vzpostavili blaginja za vse in večja zaposlenost. To so všečni in dopadljivi, a vseeno zavajajoči obeti. Vztraja se pri tem, da so neoliberalne metode edina dolgoročna rešitev, ne pa problem, ki vodi k zaostrenim socialnim konfliktom, koncentraciji bogastva v žepih manjšine, obubožanju večine ter degradaciji narave.

Subjekt spreminjanja družbe je ta čas protestno, vstajniško gibanje, ne pa parlamentarna »levica«, ki se bolj ali manj istoveti z neoliberalno politiko desnice. Od levice je ostalo bore malo. Pri vseh pomembnih problemih govori isti jezik kot desnica. Platforma protestnega gibanja mora biti široka, da lahko združuje ljudi različnih vrednotnih, svetovnonazorskih in političnih usmeritev. Strankarska platforma je ožja. Obe platformi se ne izključujeta, ampak dopolnjujeta. Pomembna je evropska in globalna raven sodelovanja za drugačno družbo in drugačno civilizacijsko paradigmo nasploh. Ta alternativnost se mora evropeizirati in globalizirati, kar že desetletja uspešno počenjajo akterji kapitala in njegove finančne in ekonomske institucije, kot so Mednarodni denarni sklad, Svetovna banka, Svetovna trgovinska organizacija, Evropska centralna banka idr. Ekonomski temelj znotrajdržavne in mednarodne konkurence delavcev je hkrati tudi temelj njihove solidarnosti. Nasprotovanje obstoječi ekonomskopolitični stvarnosti ima globalni potencial in značaj.

Sedanji predsednik Republike Slovenije je dejal, da Slovenija ni problem, ampak rešitev za EU. To se lepo sliši, toda: kaj če je rešitev v tem smislu, da če bo uspela Slovenija uveljaviti strukturne reforme brez večjih socialnih konfliktov, bo to uspelo tudi drugim članicam EU, ki uveljavljajo neoliberalni kapitalistični razvojni model? Žrtve krize morajo reševati povzročitelje krize. To je sprevrženost sistema odnosov med kapitalom in delom. Politika sedanjega kapitala se načelno zavzema za socialni dialog, toda po pravilih, ki mu omogočajo večji dobiček. Kapital potrebuje novo družbeno pogodbo, novo družbeno soglasje, nov zgodovinski kompromis z vse večjo armado že siromašnih, ne pa kot nekoč z armado relativno premožnih delavcev zahodne Evrope v obdobju med 1960 in 2008. Siromašni in prestrašeni delavci naj zdaj soglašajo in se sprijaznijo s svojim vse bolj bednim položajem. Delavci naj z upognjenimi hrbti in s stisnjenimi zobmi dajo soglasje k svoji bedi. Pogajati se je treba, toda ne tako, da predstavniki delavcev in levice izgubijo svoj obraz, ampak tako, da bo kapital pred celotno družbo prisiljen razkriti svoj interes in ga omejiti. Kapital delavcem obljublja, da bo po težkih letih »zategovanja pasu« in recesije spet prišlo do obnove rasti potrošnje

in blaginje za vse. To je račun brez krčmarja, ki prezre naravo kapitala in njegove zakonitosti. Krčmar je v tem primeru narava. Ne obstajajo samo socialne meje rasti moči kapitala in razslojevanja, ampak tudi ekološke meje našega planeta. Na te zunanje, fizične, planetarne meje razvoj kapitalizma 19. in prvih dveh tretjin 20. stoletja kot tudi razvoj socializma še nista trčila. Ko pa jih je kapitalizem priznal samo kot prehodne, relativne meje, ki jih je mogoče presegati z ekološko modernizacijo, tehničnim napredkom in strategijo šibke trajnosti; torej, da bi bilo omejenost naravnih virov mogoče v nedogled nadomeščati s kapitalom, delom in znanjem. Napočila je tudi ekološka in ne samo socialna ura resnice o kapitalizmu. Ta ura že dolgo tiktaka, toda kapital je ne sliši in je noče slišati. Njeno tiktakanje je utišal s soglasjem med kapitalom in delom ter znanstveno-tehničnim koriščenjem narave.

Brez socialne enakosti ne more biti trajnostnega razvoja. Naša prihodnost je negotova, če se ne bomo spopadli s problemi omejenosti virov, netrajnostnega razvoja in množične revščine. Tako meni Janez Potočnik (2012), toda v tem istem prispevku ni nobene kritike kapitalizma in neoliberalizma, ki poraja in ignorira omejenost naravnih virov, povečuje revščino in vztraja pri netrajnostnem razvoju. Kaj je cilj ekonomske aktivnosti človeka? Dobiček, rast BDP-ja, konkurenčnost, velikost tržnega deleža, donosnost ... ali dostojno, zdravo, sproščujoče, kulturno, ustvarjalno, skromno življenje? Družbenoekološki obrat je zasuk od prvega k drugemu. Neoliberalna politika pa se drži prvega. Ideologija neoliberalnega kapitalizma se oklepa dogme TINA (there is no alternative) in noče videti, da je napočil čas TIA (there is alternative). Alternativa obstaja, samo vladavina neoliberalnega kapitalizma ji ne prizna tega statusa. V zadnjih letih je bilo napisanih več del, v katerih je navzoče alternativno kritično družbeno-ekološko razmišljanje (Sarkar, 1999; Belem Ecosocialist Declaration, 2009; Cato, 2011; Sarkar, Kern, 2011; Kirn, 2012; Žakelj, 2013; Plut, 2014).

Obrat k tretji poti

Obrat je družbeno in ekološko nujen, je postopen in miren, ne nenaden in nasilen. Obrat je alternativa. Ni vsaka alternativa obstoječemu sprejemljiva že zgolj zato, ker se imenuje alternativa. Desničarska stranka v Nemčiji se imenuje Alternativa za Nemčijo. Pomembna je vsebina alternative, ne pa njen naziv. Nekatere elemente obrata lahko uveljavijo parlamentarne stranke, ki jih podpira močno družbeno gibanje. S tem se spreminja sama dosedanja politika. Družbenoekološki obrat ni mogoč brez individualnega sodelovanja. Politiki ni dosti mar za socialno bedo in stisko številnih ljudi. Poslušaj jih in upošteva, samo če so del močnega družbenega gibanja. Načelno EU ne more biti prepreka za naslednje cilje: socialno-tržno gospodarstvo, solastništvo zaposlenih, pluralnost lastnine, ekologizacijo proizvodnje in potrošnje

ter zeleni preboj. Socialno-tržno gospodarstvo ne predstavlja družbenoekološkega obrata. Ni tretja pot med kapitalizmom in socializmom. Je kapitalizem svobodnega tržnega gospodarstva (Bršič, 2013). Imamo dva sistema: kapitalizem s socialno funkcijo in socializem s tržno funkcijo. Zaradi tega kapitalizem še ni socializem in socializem ne kapitalizem. Socialno-tržno gospodarstvo ni spoj socializma in kapitalizma. Ni tretja pot. Trditve, da bolj ko bo država pravna, bolj bo socialna, ne izražajo najbolje razmerja med ekonomijo in pravom. Pravna država ne preprečuje krčenja socialne države na Norveškem in Švedskem. Ne preprečuje ekonomskih kriz in ne zmanjševanja socialnih pravic. Socialni položaj ni odvisen samo od pravne države, ampak predvsem od ekonomskega sistema.

Tretja pot je nekaj novega med socialno-tržnim gospodarstvom kapitalizma in državno-planskim socializmom. Kombinacija elementov socialnosti, tržnosti, načrtovanja gospodarstva, neposredne demokratičnosti, lastninske pluralnosti, družbenoekološke trajnosti in pravne države je tretja pot, ki jo nekateri imenujemo ekosocializem. Če elemente, navedene v tej kombinaciji, absolutiziramo, jih naredimo za nezdružljive in tretja pot ni mogoča. V življenju, v vsaki celoti, posamezni parametri niso absolutizirani, zato tudi ni potrebno in dopustno, da bi jih za take naredili v teoriji. Ekosocializem je tretja pot in alternativa obstoječemu, če predstavlja nekaj drugega od socialno-tržnega kapitalizma in nekdanjega državno-planskega, nedemokratičnega socializma. Treba se bo vrniti k vprašanju, kot je naslednje: je narava sredstvo bogatenja in dobička ali pa je temelj in pogoj človekovega življenja? Narava je človekovo anorgansko telo, družba pa je njegov neposredni življenjski temelj. Že Aristotel je pred več kot 2000 leti dejal, da zunaj družbe lahko živita samo bog in žival. Družbenost in moralnost spadata k bistvu človeka.

Sklep

Potrebujemo ekosocialistični manifest, ki bo mogoče še bolj bran, kot je bil Marxov in Engelsov Komunistični manifest v 19. in 20. stoletju. Izraziti bo moral nujnost novih odnosov med ljudmi ter med ljudmi in naravo. Zgodovinska vloga kapitalizma se končuje, potreben je obrat k novi družbeni paradigmi. Niti ni tako bistveno, kako se bo imenovala, zagotovo pa bo zanimanje sedanjega. Poimenovanje je pika na i. Spori okoli pike, in ne v zvezi s samo vsebino, bi bili otročji in sholastični. Postavljati na začetek piko in šele potem črko, torej vsebino, bi bilo isto, kot vpregati voz pred konja. Pridružujem se tistim, ki mislijo, da se bo nova družbena paradigma imenovala ekosocializem, ki predstavlja obliko človeške skupnosti, v kateri gre za nove odnose med ljudmi ter med ljudmi in naravo.

Na miselni ravni je že nekaj del, ki prispevajo k oblikovanju alternative.

Sedaj gre za vprašanje, ali je mogoče še drugače delovati za njeno praktično uresničevanje. Mislim, da možnost obstaja. Vidim jo v vstajniškem gibanju in rastočem nezadovoljstvu ljudi.

Obrat je družbeno in ekološko nujen. Vsa civilizacija, vključno s Slovenci, je na usodnem razpotju: ali nadaljevati na sedanji poti, ki pelje v pogubo, ali narediti obrat? Če bomo storili slednje, si moramo odgovoriti na vprašanje: obrat od česa in k čemu? Od česa, to vemo – od tistega, kar nas ponižuje in dela nemočne, reveže, nezaposlene in nam zastruplja vodo, zrak, zemljo, hrano in uničuje zdravje. Glede obrata od neželenega obstoječega je soglasje veliko. Se pa zmanjša, ko se vprašamo: obrat k čemu? Še večja pa so razhajanja o tem, kako naj naredimo obrat in če je ta sploh mogoč. V vsaki krizni situaciji vznikne vprašanje, kaj in kako storiti. Pomembno je oboje.

Kaj storiti, da bi do obrata prišlo in da ne bi ostal samo neuresničljiva, utopična želja? Treba je širiti in krepiti gibanje za spremembe ter podpirati protestniško, alternativno miselnost. V razmerah brez izbire, brez alternative so mogoči samo malodušje, obup ter vdano sprejemanje obstoječega. Da pride do obrata, je pomembno, kako se razume razmerje med družbenim, protestnim alternativnim gibanjem in politično stranko. Ustanavljanje novih političnih strank, ki nimajo podpore v množičnem gibanju, ni rešitev. Če pa taka podpora obstaja, ni nasprotja med gibanjem in stranko. Gibanje daje stranki legitimnost, stranka pa daje gibanju operativnost pri uresničevanju ciljev in uvaja sistemske spremembe po demokratični poti. Tako uresničuje cilje gibanja in lasten program. Gibanje je tudi korektiv strankarskega obnašanja in preprečuje okostenelost in zdrs v obstoječe strankarsko soglasje. Ustanovitev nove leve stranke, oprte na družbeno gibanje, naj vodi k povezovanju, združevanju in h krepitvi, ne pa k razdvajanju, drobitvi in slabitvi leveice. Gibanje ima minimalni skupni imenovalec, tega namreč, da po starem ni več mogoče. So pa velike razlike v gibanju o tem, kako ustvariti novo in kaj naj nadomesti nesprejemljivo staro. Gibanje je široko, vključujoče, ne pa izključujoče. Sožitje in skupno prizadevanje v različnosti je mogoče, kjer so svetovnonazorske razlike podrejene medsebojnemu spoštovanju in etičnosti. Moj zakon to potrjuje. Žena je ostala verna, jaz pa sem ostal ateist in marksist. Takšno sožitje izraža verz, »da ne bi hotel sam postati spet mlad ...«. V gibanju je prostor za vse, ki sprejemajo minimalni skupni imenovalec. Seveda ni vseeno, kakšne ideje in obnašanja so v levem gibanju. Zavedati pa se je treba, da so še tako lepe in realne ekosocialistične ideje nemočne brez močnega gibanja za demokratični socializem in trajnostni razvoj. Še vedno obstajajo »otroške bolezni« levičarstva. Levi ekstremizem je za nekatere tudi priložnost, da se onemogočijo in diskreditirajo vsakršne leve alternative, da se okrepi integracija in soglasje z obstoječim sistemom. Gibanje je miselni laboratorij preizkušanja predlogov, zamisli, idej. V njem se kopiči velika politična moč. Veliko bolj je pomembno kot majhna nova stranka, ki

v parlamentu predstavlja jeziček na tehtnici. Stranka in gibanje imata lahko take skupne radikalne cilje, kot so na primer večinsko solastništvo zaposlenih, pluralnost lastnine, neposredna demokracija in zeleni preboj v smeri ekosocializma. Tako kot pri nas se tudi drugod menjavajo vlade, politika pa ostaja bolj ali manj ista. Zato ni pričakovati rešitve v novih politikah, ampak v novi politiki. Novi politiki so nujni samo toliko, kolikor velja, da isti ljudje ne morejo reševati problemov, ki so jih povzročili. Pogosto se dogaja, da novi ljudje sčasoma postanejo nosilci stare politike.

Družbeno-politična refleksija tipa »Gotof sil« je usmerjena predvsem v kritiko konkretnih nosilcev oblasti, manj pa v kritiko sistema. Potrebni sta obe ravni kritike. Kritični odnos do neoliberalnega kapitalizma in njegove politike lahko samo omili, ne pa odpravi ugotovitev strokovnjakov, da pri zadolževanju podjetij ni šlo samo za tajkunske zgodbe, da je Slovenija pri kazalnikih tveganja revščine med najnižjimi v Evropski uniji, da so naša gospodinjstva relativno in absolutno najmanj zadolžena v evroobmočju, da ima Slovenija najnižjo dohodkovno neenakost med vsemi članicami EU (Stanovnik, 2013).

Kapitalizem opušča prakso in miselnost, ki sta bili privlačni zlasti za ljudi iz t.i. tranzicijskih držav, ki so dolgo časa živeli v okovih političnega in duhovnega totalitarizma ter v pomanjkanju mnogih življenjskih dobrin. Kapitalizem zahodne Evrope, v katerega so se v 90. letih prejšnjega stoletja vključile socialistične države, ni več isti kot današnji kapitalizem. Ta je postal surov, nesocialen, nehuman in nedemokratičen neoliberalni kapitalizem, ki trg v družbi spreminja v tržno družbo. Za to preobrazbo nista pomembna človeška cena in človeško trpljenje. Človek je zgolj sredstvo za ekonomske cilje. Ta preobrazba, čeprav poteka mirno, ima značilnosti razrednega boja. Eden izmed najbogatejših ljudi na svetu, Waren Buffet, je dejal: »Razredni boj obstaja in moj razred bogatih je ta, ki zmaguje.« (Korsika, 2013) Zmaguje že, zmagal pa še ni. Nobelovec Krugman meni, da razredni bolj že poteka, v njem pa zdaj zmagujejo bogati. Neoliberalni kapitalizem je dobil mnoge bitke, tudi s socialnim dialogom, ni pa še dobil vojne. V igri ni samo vprašanje obstoja kapitalizma, ampak obstoja civilizacije in degradacije narave. Kje so pripadniki razreda, ki ne zmaguje? Ti stavkajo, nosijo transparente na demonstracijah, so v otroških vrtcih, učilnicah, predavalnicah, raziskovalnih institutih, na zavodih za zaposlovanje, deložirani so iz stanovanj, ker ne morejo plačevati položnic, prejemajo vse manjše plače in pokojnine, so na dolgih seznamih, medtem ko čakajo na operacije, prihajajo po pomoč Rdečega križa in Karitasa.

Znotraj obstoječe paradigme je treba izsiliti in uveljaviti tiste elemente drugačnosti, ki to paradigmo slabijo in ji nasprotujejo. Vse to tlakuje pot k obratu. K temu lahko veliko pripomore družbenokritična znanost, ne pa znanost v funkciji neoliberalne kapitalistične razvojne paradigme. Točna je

naslednja ugotovitev Prešernovega nagrajenca Vladimirja Kavčiča: »Ekonomisti pač ne morejo javno priznati, da njihova stroka v konkretnih razmerah deluje asocialno in povzroča bedo.« (Kavčič, 2014)

Uvedba univerzalnega temeljnega dohodka (UTD) bi mehčala neoliberalno paradigmo rasti, omogočila večjo svobodo in prožnost dela nasproti kapitalu in zmanjšala eksistenčno prisilo ljudi, da sprejmejo vsako delo, tudi ob najslabših pogojih. UTD je res lahko preprosto orodje neoliberalizma za krčenje socialne države, kot menijo nekateri v Franciji (Božič, 2013), če ni povezan z nasprotovanjem privatizaciji skupnih javnih družbenih in naravnih dobrin ter z odporom proti razgradnji socialne države. Neposredna demokracija, radikalna sistemska prenova korporativnega upravljanja in koncept lastništva so povezane zadeve. Cilj upravljanja lastnine ni več maksimiranje donosov za lastnike oziroma delničarje. Ta cilj je zaradi družbenih in ekoloških razlogov v zatonu. Obrat in reforme obstoječega se dopolnjujejo in ne izključujejo. Reforme naj bodo zastavljene tako, da vodijo k obratu. Konteksta EU se ne sme razumeti kot nepremagljivo oviro za obrat, kot razlog za to, da bi leva gibanja morala biti evroskeptična. Ne! Ni potrebno, da so proti združeni Evropi nasploh, ampak proti združeni nesocialni, antiekološki in nacionalno neenakopravni in nedemokratični Evropi. Morajo pa biti proti taki združeni Evropi, ki bi se spremenila v ječo (zlasti) malih narodov. Nasprotovanje takšni EU se razlikuje od desnega evroskeptizma, ki narašča tudi v državah, ki jim gre sedaj še dobro. Razpad EU ni v interesu levice, ampak v interesu agresivnega nacionalizma in desnega populizma. Pravi odgovor je ustanovitev Stranke evropske levice, katere cilj je socialistična Evropa. Nemška nova levica vidi prihodnost EU v socialni, demokratični, miroljubni, ekološko odgovorni in solidarni skupnosti (Plut, 2013). Moč evropske levice bo odvisna od moči evropskega in svetovnega delavskega gibanja. Ob tej povezavi se je še vedno treba zamisliti nad besedami, ki jih je Marx namenil delegatom prvega kongresa prve internacionale: »Kapital je koncentrirana družbena moč, medtem ko delavci razpolagajo le s svojo delovno silo. Pogodba med delom in kapitalom zaradi tega nikdar ne more temeljiti na pravičnih pogojih, vsaj ne v družbi, ki lastnino nad materialnimi sredstvi življenja in dela protistavlja živi produktivni sili. Edina družbena moč delavcev je njihovo število. Moč števila je zlomljena z neenotnostjo. Neenotnost delavcev proizvaja in ohranja njihova neizogibna medsebojna konkurenca.« (Marx, 1964: 196). Zaradi rastoče tehnične soodvisnosti vseh področjih družbene delitve dela, ki je sedaj večja kot v Marxovem času, so posledice stavk na različnih področjih različne in moč delavcev ni samo v številu. Družbena moč in pomen stavk na različnih področjih sta različni. Posledice stavke šoferjev javnega mestnega prometa, distributerjev električne energije, stavke pilotov in strojevodij so drugačne kot stavke univerzitetnih učiteljev, stavke delavcev v tekstilni in čevljarški industriji.

Globalen, trenuten obrat je malo verjeten. To pa ne pomeni, da niso možni, potrebni in nujni lokalni, znotrajdržavni in mednarodni protesti, ki vodijo k obratu od sedanje neoliberalne politične prakse in miselnosti. V skladu s to miselnostjo je izhod iz sedanje krize v:

- a. svobodnem trgu,
- b. rastoči privatizaciji skupnih družbenih in naravnih dobrin,
- c. finančni konsolidaciji ter vzpostavitvi makroekonomskih ravnotežij,
- d. strukturnih reformah, kot so reforma trga dela, pokojninska reforma, zdravstvena reforma, reforma visokega šolstva.

Vse naštetu naj bi vodilo k obnovi rasti proizvodnje, potrošnje in večji zaposlenosti. V bistvu pa gre za vse večje izkoriščanje človeka in narave, za rastočo degradacijo obeh. Zagovorniki strukturnih reform in privatizacije se ne sklicujejo samo na učinkovitost in zmanjšanje proračunskih izdatkov, ampak tudi na dejstvo, da zametki že obstajajo v družbeni stvarnosti. Toda eno so zametki, drugo pa prizadevanje za njihovo spreminjanje v sistem.

Za ekososializem so strukturne reforme pluralnost lastnine, večinsko solastništvo zaposlenih, zeleni preboj in neposredna demokracija. Mislimo moramo in iskati rešitve zunaj paradigme trajne rasti proizvodnje in potrošnje. Ta ni mogoča na omejenem planetu, zato je nujen obrat v prerazdelitvi družbenega bogastva. Ko se nakazujejo socialne in ekološke meje rasti, je pomembno oboje: drugače delati in drugače deliti. Trajna ekonomska rast ni mogoča. Trg in plan se ne izključujeta. Neoliberalizem je ekološko in družbeno razdiralen, zato ga je treba odpraviti. Akterji neoliberalne politike in njihovi svetovalci se motijo, če mislijo, da bodo ljudje v nedogled prenašali posledice njihovih ukrepov za dvig konkurenčnosti in obnovo trajne ekonomske rasti. Takšna usmeritev vodi najprej v veliko družbeno neenakost, nato v družbenoekološki propad. Da se to ne zgodi, se je treba praktično, politično in miselno obrniti k ekososializmu. Ta usmeritev še ne pomeni, da ni nujna vzpostavitev makroekonomskih ravnotežij in da davkoplačevalci ne bodo nosili bremen odplačevanja javnega dolga, zadolženosti podjetij ter stroškov saniranja bank. Obstaja pa naslednja izbira: ali bomo s takšnim »zategovanjem pasu« pomagali ohranjati sistem in politiko, ki sta nas pripeljala v to stanje, ali pa bomo začeli graditi nov sistem, ki vodi v ekososializem. Ta preobrazba naj bo nenasilna in demokratična, kar je najbolj zaželeno. Radikalne družbene spremembe so mogoče, če se povežejo družbeno gibanje, znanje in etičnost. Brez znanja in etike je gibanje slepo in nasilno, znanje in etičnost brez gibanja pa sta nemočna in moralizatorska. Znanje brez gibanja ne more spremeniti družbenega sveta, ampak ga samo razlaga, prognozira ter funkcionalistično potrjuje in »izboljšuje«.

V Sloveniji so se izoblikovale tri idejne usmeritve. Vodilna neoliberalna desnosredinska, ki hoče s strukturnimi reformami po meri domačega in

tujega kapitala opraviti zapoznele domače naloge in Slovenijo vključiti med konkurenčno uspešne kapitalistične družbe in hoče izpeljati privatizacijo državnega premoženja. Socialno-neoliberalna levosredinska, ki prav tako prisega na domače naloge, vendar jih poskuša izpeljati z večjim socialnim poslušom. Ekosocialistična, ki zagovarja soupravljanje in samoupravljanje zaposlenih, mešano lastnino ter planiranje gospodarstva, zeleni preboj ter socialno pravičnost. Trenutno sta politično strankarsko uspešni prvi dve usmeritvi. Tretja še nima zadosti podpore volilnega telesa, toda njen čas prihaja.

LITERATURA

- Braun, Ingo in Joerges Bernward (Hrsg.) (1994): *Technik ohne Grenzen*. Frankfurt am Main: Suhrkamp.
- Bravo, Gian Mario (1970): *Les socialistes avant Marx I-III*. Paris: Petite collection maspero.
- Burger, Hotimir (ur.) (1982): *Austromarxizam*. Zagreb: Globus.
- Caratan, Branko, Rade Kalanj, Vjekoslav Mikecin (ur.) (1981): *Teorija sloma*. Zagreb: Globus
- De Saint-Simon, Claude Henri (1979): *Izbor djela*, Zagreb: Školska knjiga.
- Daly, Herman (2011): Growth, debt, and the World bank. *Ecological Economics* 72, December, 5-8.
- Droz, Jacques (Hrsg.) (1974-1979): *Geschichte des Sozialismus*. Franfur/M, Berlin: Ullstein Buch, Bd. I-XV.
- Fourier, Charles (1966): *Theorie der vier Bewegungen und der allgemeinen Bestimmungen*. Frankfurt am Main, Wien: Europa Verlag.
- Fourier, Charles (1980): *Civilizacija in novi socijetarni svijet*. Zagreb: Školska knjiga.
- Groneyer, Reiner (1973): *Integration durch Partizipation*. Frankfurt am Main: Fischer Taschenbuch Verlag.
- Kautsky, Karl (1979): *Ortodoksni marksizam i reformizam*. Zagreb: Globus.
- Kirn, Andrej (2004): *Narava-družba-ekološka zavest*, Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.
- Klauer, Bernard, Reiner Manstetten, Thomas Petersen, Johannes Schiller (2013): *The art of long-term Thinking: A bridge between sustainability science and politics*. *Ecological Economics* 93 (September), 79-84.
- Kolakowsky, Leszek (1977): *Die Hauptströmungen des Marxismus. Entstehung, Entwicklung, Zerfall*. München, Zürich: R. Piper & Co. Verlag.
- Kolakowski, Lešek (1983): *Glavni tokovi marksizma, Tom II*. Beograd: Beogradski izdavačko-grafički zavod.
- Kolakowski, Lešek (1985): *Glavni tokovi marksizma, Tom III*. Beograd: Beogradski izdavačko-grafički zavod.
- Korsch, Karl (1983): *Marksizam i revolucija*. Zagreb: Globus.
- Locke, John (1978): *Dve razprave o vladi*. Knjiga druga. Beograd: NIP Mladost (angleški original 1690).
- Marcuse, Herbert (1983): *Sovjetski marksizam*. Zagreb: Globus.

- Mencinger, Jože (2014): Prodaja na silo oziroma ideološka privatizacija. Delo, 9. junija.
- Mikecin, Vjekoslav (ur.) (1979): Eurokomunizam i socializam. Zagreb: Globus.
- Nadeau, R. (2008): *Mainstream Economic and the Environmental Crisis*. Scientific American, April.
- O'Connor, M. (1994): *Is Capitalism Sustainable? Political Economy and the Politics of Ecology*. The Guilford Press.
- Owen, Robert (1957): *Novi pogled na društvo*. Zagreb: Kultura.
- Polany, Karl (1968/1944): *The Great Transformation: The Political and Economic Origin of our Time*. Boston: Beacon Press.
- Small, B., W. Jollands (2006): Technology and ecological economics: Promethean technology, Pandorian potential. *Ecological Economics*, 56: 343–358.
- Smith, M. R., L. Marx (ur.) (1994): *Does Technology Drive History? The Dilemma of Technological Determinism*. Cambridge, Massachusetts, London, England: The MIT Press
- Soddy, Frederick (1922): *Cartesian Economics*. London: Henderson.
- Soddy, Frederick (1926): *Wealth, Virtual Wealth, and Debt*. London.
- Soederbaum, P. (2007): Issues of paradigm, ideology and democracy in sustainability assessment. *Ecological Economics*, 60: 613–626.
- Spengler, Oswald (1989, 1990): *Propast zapada*. Beograd: Izdavačka kuća »Književne novine«, Zv. I–IV.
- Turner, G. M. (2008): A comparison of *The Limits to Growth* with 30 years of reality. *Global Environmental Change* 18, 397–411.
- Turner, G. M. (2012): On the cusp of global collapse? Updated comparison of *The Limits to Growth* with historical data. *GAIA-Ecological Perspectives for Science and Society*, 21 (2), 116–124. <http://www.gaia-online.net/>.
- Warr, B., R. U. Ayres (2012): Useful work and information as drivers of economic growth. *Ecological Economics*, 73, 93–102.

VIRI

- Abendroth, Wolfgang (1968): *Sozialgeschichte der europäischen Arbeiterbewegung*. Frankfurt am Main: Suhrkamp Verlag.
- Altvater, E. (2011): *Das Ende des Kapitalismus. Eine radikale Kapitalismuskritik*. Münster: Verlag Westfälisches Dampfboot.
- Ayres, R. U. (1999): *Turning Point. End to the Growth Paradigm*. London: Earthscan.
- Ayres, R. U., J. C. J. M van der Bergh, J. M. Gowdy (2001): Strong versus Weak Sustainability: Economics, Natural Sciences, and »Consilience«. *Environmental Ethics*, 23: 155–168.
- Ayres, R. U., J. C. J. M. van den Bergh (2005): A theory of economic growth with material, energy, resources and dematerialization: Interactions of three growth mechanisms. *Ecological Economics*, 55: 96–118.
- Ayres, R. U. (2007): On the practical limits to substitution. *Ecological Economics*, 61: 115–128.
- Baveye, P. C, J. Baveye, J. Gowdy (2011): Monetary valuation of ecosystem services: It matters to get the timeline right. *Ecological Economics*, 95, 231–235.

- Beck, Ulrich (1999): *World Risk Society*. Oxford: Polity Press.
- Blanqui, Auguste (1979): *Kritika društva i ostali radovi*. Zagreb: Školska knjiga.
- Božič, Kristina (2012): *Globalna tržnica alternativ*. Dnevnik (priloga Objektiv), 13. oktobra.
- Božič, Kristina (2013): *Ni časa za čakanje*. Dnevnik (priloga Objektiv), 30. novembra.
- Božič, Kristina (2014): *Intervju s Catherine Sommary*. Dnevnik (priloga Objektiv), 15. marca.
- Brglez, Neda (ur.) (1979): *Utopični socialisti*. Izbor besedil. Ljubljana: Cankarjeva založba.
- Brščič, Bernard (2013): *Življenje v utvari*. Delo, 8. novembra.
- Buharin, Stalin, Zinovjev Trocki (1979): *Permanentna revolucija i socializam u jednoj zemlji*. Zagreb: Globus.
- Cato, M. S. (2011): *Environment and Economy*. London and New York: Routledge.
- Chomsky, Noam (1971): *Die Verantwortlichkeit der Intellektuellen*. Frankfurt am Main. Suhrkamp Verlag.
- Costanza, R., H. E. Daly (1992): *Natural Capital and Sustainable Development*. *Conservation Biology* 6, (4): 37-47.
- Červek, Urban (2013): *Do okolja povsem prijazen izdelek ne obstaja*. Delo, 1. marca.
- Daly, Herman (2013): *A further critique of growth economics*. *Ecological Economics* 88, April, 20-24.
- European Environment Agency (EEA) (2013): *Late lessons from early warnings*, vol. 2. <http://www.eea.europa.eu/publications/late-lessons-2>
- Enzensberger, Hans Magnus (1973): *Zur Kritik der politischen Ökologie*. Kursbuch 33 (Oktober) 1-42.
- Foster, J. B. (2000): *Marx's Ecology. Materialism and Nature*. New York: Monthly Review Press.
- Funtowicz, S. O., J. Rawetz (1993): *Science for the post-normal age*. *Futures* (September), 25: 7.
- Gowdy J., L. Krall (2013): *The ultrasocial origin of the Anthropocene*. *Ecological Economics* 95, 137-147.
- Grah, Matija (2013): *Intervju s sociologom Tomažem Mastnakom*. Delo, 7. oktobra.
- Hawken, P., A. Lowins, L. H. Lowins (1996): *Natural Capitalism. The Next Industrial Revolution*. London: Earthscan Publications Ltd.
- Hofmann, Werner (1970): *Ideengeschichte der sozialen Bewegung des 19. und 20. Jahrhunderts*. Berlin: Walter de Gruyter & Co.
- Horkheimer, M., T. W. Adorno (1971): *Dialektik der Aufklärung*. Frankfurt am Main: Fischer Taschenbuch Verlag.
- Jackson, Tim (2011): *Prosperity without Growth. Economics for a Finite Planet*. London, Washington, DC: Earthscan
- Jakše, Luka (2013): *»Bankirji krize sploh še niso občutili«*. Intervju z Matejem Lahovnikom. Delo, 16. decembra.
- Kallis G., E. Gómez-Baggerthun, C. Zografos (2013): *To value or not to value? That is not the question*. *Ecological Economics* 94, 97-105.

- Kirn, Andrej (2012): Družbenoekološki obrat ali propad. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.
- Klemenčič, Vlado (2013): Samozdravilne sile. Delo, 21. novembra.
- Kool, Richard (2013): Limits to Growth, environmental science and the nature of modern prophecy. *Ecological Economics* 85 (January), 1–5.
- Korsika, Anej (2013): O gospodarjih naše usode. Delo (Sobotna priloga), 23. novembra.
- Leggewie, C. in H. Welzer (2011): *Das Ende der Welt wie wir sie kannten*. Frankfurt am Main: Fischer Taschenbuch Verlag.
- Marx, Karl (1964): *Instruktionen für die Delegierten des Zentralrates*. V: *Marx-Engels Werke (MEW)*, Bd. 16, Berlin, str. 196.
- Marx, Karl (1984): *Krise in Europa*. V: *Karl Marx und Friedrich Engels, Werke (MEW)*, Bd. 12, Berlin, str. 80.
- Meadows in drugi (1972): *The limits to Growth*. London: A Potomac Associates Book (slovenski prevod 1974, Ljubljana: Cankarjeva založba).
- Meadows in drugi (1992): *Beyond the Limits. Global Collaps or Sustainable Future*. London: Earthscan Publications Limited.
- Meadows in drugi (2005): *Limits to Growth. The 30-Year Update*. London, Sterling, VA: Earthscan (1. izdaja 2004).
- Mencinger, Jože (2009): Morda problem ni v tajkunih, ampak v sistemu. Delo (Sobotna priloga), 30. aprila.
- Merhar, Viljem (2011): Rehabilitacija ekonomske vloge države s tržno-planskim gospodarskim sistemom. *Teorija in praksa XLVIII, jubilejna št. ob 50-letnici FDV*, 1326–1334.
- Plut, Dušan (2010): Dvig blaginje brez rasti? Delo (Sobotna priloga), 6. februar: 12–13.
- Plut, Dušan (2013): Ekosocialistična in trajnostna skupnost enakopravnih držav. Delo (Sobotna priloga), 16. novembra.
- Plut, Dušan (2014): Ekosocializem ali barbarstvo. Ljubljana: Gibanje za trajnostni razvoj Slovenije-TRS.
- Potočnik, Janez (2012): Blaginja za mnoge ali revščina za vse. Delo, 19. junija.
- Potočnik, Janez (2013): Varovanje dragocenega vira življenja. Delo, 2. marca.
- Prpič, Ivan (ur.) (1981): *Revizionizam*. Zagreb: Globus
- Rammelt, C. F., J. Boes (2013): Galtung meets Daly: A framework for addressing inequity in ecological economics. *Ecological Economics* 93, 269–277.
- Rizman, Rudi (2009): Finančni svet je postal gospodar: »rep, ki maha s psom«. Delo (Sobotna priloga), 11. april: 6–7.
- Rizman, Rudi (2011): Ugrabljen demokracija. *Mladina (Posebna številka. Prispevki k razumevanju časa. Alternative 2011)*: 57–59.
- Sachs, Wolfgang (ur.) (1995): *Global Ecology. A. New Arena of Political Conflict*. London: Zed Books.
- Sachs, Wolfgang (1999): *Planet Dialectics: Explorations in Environment & Development*. London. Zed Books Ltd.
- Sarkar, S. (1999): *Eco-Socialism or Eco-capitalism? A Critical Analysis of Humanity's Fundamental Choices*. London and New York: Zed Books.

- Sarkar, S., B. Kern (2010): »Ecosocialism or Barbarism«, <http://dandeliontimes.net/category/socialism/>.
- Schweiger, R. (2011): Kaj na koncu ostane revnemu človeku drugega kot revolucija. Delo (Sobotna priloga), 24. decembra.
- Splichal, Slavko (2008): Svoboda, bratstvo, enakost – nikoli več? Delo, 6. september.
- Stanovnik, Tine (2013): Socioekonomija Slovenije. Majhni neenakosti v porazdelitvi dohodkov in premoženja sta povezani. Delo, 30. novembra.
- Žakelj, Viktor (2013): Čas je za ekosocializem. Ljubljana: VBG.
- Žerjavič, Peter (2014): Kuruza 1507 je politični vroč krompir. Delo, 12. februarja.
- Young, F. F., S. Sachs (1994): The Next Efficiency Revolution: Creating a Sustainable Materials Economy. Worldwatch Paper 121. Washington. Worldwatch Institute.